

UDC 004.051 336.051+338.1

JEL classification: C13, C38, C65, G20, M20

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008>

Віталія КОЙБІЧУК,

кандидатка економічних наук, доцентка,
доцентка кафедри економічної кібернетики,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3540-7922

Валерія ГЕРАСИМЕНКО,

студентка спеціальності «Економіка»,
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, Суми, Україна, 40007,
e-mail: ek81.v_herasymenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1772-8017

ЕФЕКТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КІБЕРБЕЗПЕКИ: DEA-АНАЛІТИКА

Койбічук В., Герасименко В. Ефективність національної кібербезпеки: DEA-аналітика. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 8–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008>

Koibichuk, V., Gerasymenko, V. (2022). Efektyvnist natsionalnoi kiberbezpeky: DEA-analytika [Effectiveness of National Cyber Security: DEA analytics]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 8–21. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.008>

Анотація

Вступ. Ключовою детермінантою цифрової ери є кібербезпека, яка надзвичайно важлива як для індивідуальних осіб, так і для компаній, підприємств, банків, великих та малих бізнесів. Високий рівень національної кібербезпеки, ефективність систем кіберзахисту – це запорука стабільності економіки держави. Тому актуальним та нагальним питанням сьогодення є комплексне та всебічне оцінювання якості національних систем кібербезпеки, які гарантовано підтримали би фінансову діяльність держави.

Мета дослідження полягає у визначенні максимального, найбільш ефективного значення індексу національної кібербезпеки країн світу, розподілених на 8 кластерів, враховуючи як рейтингове значення індексу національної кібербезпеки, так і особливості систем та процедур організації кіберзахисту, легкості ведення бізнесу, рівня цифрового розвитку.

Методи дослідження: бібліометричний аналіз застосування інструментів DEA-аналізу з використанням програмного забезпечення VOSviewer, лінійна оптимізація з використанням прямої моделі Банкера-Чарнеса-Купера та програмного забезпечення Frontier Analyst, кластерний аналіз з використанням метода Уорда та програмного забезпечення Statgraphics.

Результати. Визначено ефективність національної кібербезпеки 97 країн світу у 2021 р., виявлено еталонні країни, які мають високоякісну систему національної кібербезпеки, а також визначено потенційні резерви для збільшення таргетованого значення індексу національної кібербезпеки.

Перспективи. Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення багатоваріантних адаптивних сплайнів регресії, MARS-моделей для посилення фінансової кібербезпеки країни та розроблення дорожньої карти розвитку інноваційної системи протидії легалізації кримінальних доходів та фінансового кіберзахисту.

Ключові слова: національна кібербезпека; рівень цифрового розвитку; аналіз охоплення даних, багатокритеріальне лінійне програмування, ефективність.

Vitaliia KOIBICHUK,

Ph. D. (Economics), Associate Professor
Associate Professor of the Economic Cybernetics Department,
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: v.koibichuk@biem.sumdu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3540-7922>

Valery GERASYMENKO,

Student, speciality "Economics"
Sumy State University,
2, Rymskogo-Korsakova st., 40007,
e-mail: ek81.v_herasymenko@uabs.sumdu.edu.ua
ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1772-8017

EFFECTIVENESS OF NATIONAL CYBER SECURITY: DEA ANALYTICS

Abstract

Introduction. Cyber security is a crucial determinant of the digital age, which is extremely important for both individuals and companies, enterprises, banks, and large and small businesses. A high level of national cyber security and the effectiveness of cyber protection systems guarantee the stability of the state's economy. Therefore, a relevant and urgent issue today is a comprehensive assessment of the quality of national cyber security systems, which would guarantee the support of the state's financial activities.

Purpose. The purpose of the study is to determine the maximum, most effective value of the national cyber security index of the countries of the world, divided into 8 clusters, taking into account both the rating value of the national cyber security index, as well as the

features of cyber protection organization systems and procedures, ease of doing business, and the level of digital development.

Research methods: *a bibliometric analysis of the application of DEA analysis tools using VOSviewer software, linear optimization using the Banker-Charnes-Cooper direct model and Frontier Analyst software, cluster analysis using Ward's method and Statgraphics software.*

Results. *The effectiveness of the national cyber security of 97 countries of the world in 2021 was determined, reference countries with a high-quality national cyber security system were identified, and potential reserves for increasing the targeted value of the national cyber security index were identified.*

Prospects. *Further research will be aimed at the development of multivariate adaptive regression splines, MARS models to strengthen the financial cyber security of the country, and the creation of a road map for the development of an innovative system for countering the legalization of criminal proceeds and financial cyber protection.*

Keywords: *national cyber security; digital development level; data envelopment analysis, multicriteria linear programming, efficiency analysis.*

Formulas: 6, fig.: 5, tab.: 6, bibl.: 12.

JEL classification: C13, C38, C65, G20, M20.

Постановка проблеми. Стантарівень сучасного цифрового світу прямо пропорційно залежить від несанкціанового доступу до інформації, впровадження шахрайських кіберзлочинних, кібершпигунських схем та ступеня захисту інформаційних систем. Для кожної держави надзвичайно важливим питанням є посилення систем кіберзахисту інформації, визначення ефективності національної системи кібербезпеки та поглиблення міжнародної співпраці у цій сфері. На міжнародному рівні національний індекс кібербезпеки визначається Академією електронного урядування (e-Governance Academy) як інтегральний показник, що охоплює складові політики кібербезпеки, аналітику кіберзагроз, захист цифрової інформації, електронної аутентифікації, ідентифікації даних та користувачів, швидкість реагування на кібератаки, програми кіберкризового управління, військові кібероперації. Рівень цифрового розвитку держави Академія електронного урядування визначає як середнє арифметичне значень індексів розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій та мережевої готовності. Якщо різниця між оцінками національної кібербезпеки та цифровим розвитком позитивна, то розвиток кібербезпеки країни відповідає або випереджає її цифровий розвиток. Негативний результат показує, що цифрове суспільство країни більш розвинене, ніж національна сфера кібербезпеки. Тому виникає питання щодо можливості визначення найбільш ефективних країн за організацією якісної системи кіберзахисту інформації, організацією високого рівня кібербезпеки, виявленням «еталонних» країн та визначенням потенційних можливостей для кожної країни щодо посилення політики кібербезпеки, особливо в сфері фінансово-грошових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологію DEA-аналізу застосовують дуже широко в різних галузях для ґрунтовного дослідження середовища функціонування певного об'єкта та дослідження ефективності окремих процесів, що характеризують діяльність цього об'єкта. Бібліометричний аналіз лише 2000 наукових

публікацій зі знайдених 3729, що були проіндексовані наукометричною базою даних Скопус у період з 2018 по 2022 р., за допомогою програмного забезпечення VOSviewer 1.6.15 відображено у вигляді графа (рис. 1). Вузли графа – це кластери, що сформовані з 11167 ключових слів та містять 5 та більше ключових слів, що автори спільно використовували в своїх публікаціях про застосування DEA-аналізу, а ребра – взаємозв'язки документів. Кількість вузлів становить 700 одиниць, ребер – 22806, кластерів – 9.

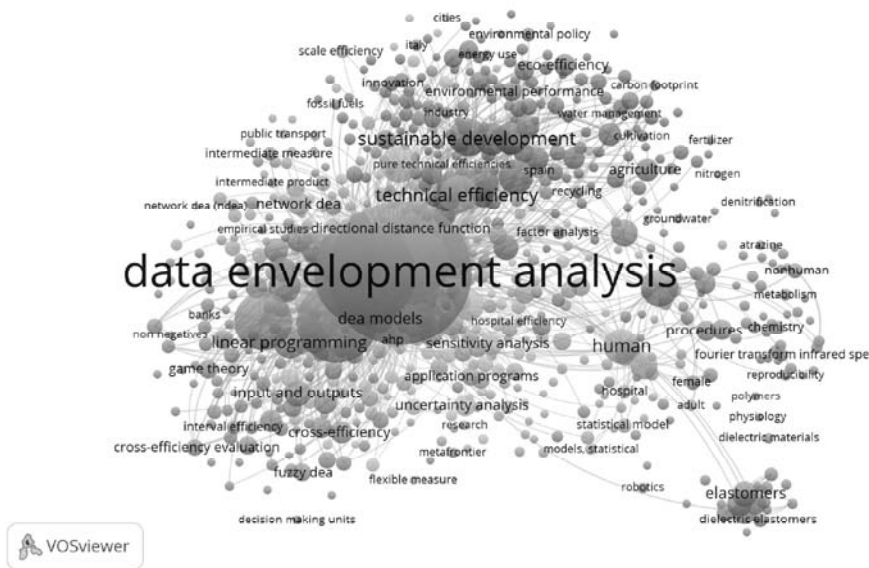

Рис. 1. Бібліографічний аналіз сфер застосування та методології інструментарію охоплення даних методом DEA-аналізу

Джерело: розроблено авторами за результатами бази даних Скопус та програмного інструментарію VOSviewer 1.6.15.

Отже, граф (рис. 1) узагальнює перелік наукових публікацій, що присвячені найкращим практикам застосування DEA-аналізу в різних країнах світу в сфері енергетики, сільського господарства, автомобільної індустрії, підприємництва, банківської діяльності, фінансової аналітики із можливостями залучення відділів прийняття рішень та застосування як систем прийняття рішень, так і безпосередньо різноманітних моделей лінійного програмування, теорії ігор, нечіткої логіки, методів захисту інформації, дискримінантного аналізу, економічного аналізу, бенчмаркінгу для визначення ефективності банківської системи, екологічної, технічної, перехресної та відносної ефективності, стабільності розвитку об'єкта дослідження та загальної продуктивності.

Велику зацікавленість також викликає праця науковців [1], де автори для мінімізації випадків порушень кібербезпеки досліджують поведінку людей з використанням гібридної методології DEA-аналізу та MARS-аналізу, що становить метод непараметричної регресії та реалізується за допомогою сплайнів багатовимірної

адаптивної регресії (Multivariate Adaptive Regression Splines). У дослідженні наведено приклади відносин, які описують вплив внутрішніх змінних на ефективність відповідності вимогам безпеки.

Мета статті полягає у визначенні ефективності національної кібербезпеки країн світу за допомогою аналізу охоплення індексу цифрового розвитку, легкості ведення бізнесу, Базельського індексу протидії відмиванню коштів з використанням прямої оптимізаційної ВСС-моделі лінійного програмування.

Виклад основного матеріалу. Вимірювання ефективності процедур фінансового моніторингу та посилення заходів щодо продуктивної кібербезпеки соціально-економічних бізнес-одиниць в умовах експоненціально зростаючої трансформації цифрового середовища вимагає застосування потужного аналітичного інструментарію. Для порівняння індексів та показників результативності досліджуваного об'єкта запропонуємо використати метод аналізу оболонки (охоплення) даних (Data Envelopment Analysis, DAE), що ґрунтується на методах багатокритеріального оптимізаційного моделювання [2]. DAE-аналіз дає змогу визначити відносну ефективність досліджуваних об'єктів на основі значень необхідних факторів та показників порівняно з еталонними показниками, що становлять найкращі практики, а також визначити рейтинг та граничне оптимальне значення для потенційного удосконалення кожного об'єкта дослідження. Так, наприклад, відносна ефективність підприємства (банка, фірми, фінансової установи) визначається як частка від зваженої суми всіх вихідних параметрів на зважену суму всіх вхідних параметрів [3]:

$$Ef = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{jr}}{\sum_{i=1}^n v_i x_{ji}}, \quad (1)$$

де Ef – ефективність досліджуваного об'єкта, y_j – вихідні параметри, s – кількість вихідних параметрів, x_j – вхідні параметри, n – кількість вхідних параметрів, u_r , v_i – вагові коефіцієнти вихідних та вхідних параметрів відповідно, при цьому $\sum_{r=1}^s u_r = 1, u \geq 0; \sum_{i=1}^n v_i = 1, v \geq 0$.

Основними припущеннями того, що підприємство 100% ефективне, є такі критерії: 1) жоден з вихідних параметрів (факторів) не може бути збільшений без підвищення одного або декількох вхідних параметрів, або ж зниження інших вихідних параметрів; 2) жоден з вхідних факторів не може бути зменшений без зниження одного чи більше вихідних параметрів, або ж підвищення інших вхідних факторів.

Базовими моделями DAE-аналізу є пряма та двоїста input-орієнтована CCR-модель (2) (модель Чарнеса-Купера-Родеса) [3, 4], пряма та двоїста input-орієнтована ВСС-модель (3) (модель Банкера-Чарнеса-Купера) [5], двоїста сумарна VarMulti-модель (4) (табл. 1).

Таблиця 1

Базові моделі DAE-аналізу

Функціональне представлення моделі	№
$\sum_{j=1}^s u_j y_{j0} \rightarrow \max$ при $\sum_{i=1}^r v_i x_{i0} = 1, u_j, v_i \geq 0$	(2)

$\sum_{j=1}^s u_j y_{j0} + a_0 \rightarrow \max$ при $\sum_{i=1}^r v_i x_i = 1, u_j, v_i \geq 0$	(3)
$\sum_{j=1}^s u_j \log(y_{j0}) - \sum_{i=1}^r v_i \log(x_{i0}) \rightarrow \max$ при $\sum_{i=1}^r v_i x_i = 1, u_j, v_i \geq 0$	(4)

Джерело: розроблено авторами на основі [3; 4; 5].

У формулах (2-4) – вхідні показники, загальна кількість яких r ; y_j – вихідні показники, загальна кількість яких s ; v_i, u_j – вагові коефіцієнти вхідних та вихідних показників відповідно, a_0 – константа (стала величина, без обмежень).

Пряма модель дає змогу визначити зміну вхідних показників лише щодо одного вихідного показника. Двоїста модель визначає зміну вхідних показників щодо будь-якого набору вихідних показників.

Формула (2) дає змогу визначити максимальний ефект за умови мінімізації зважених вхідних параметрів щодо будь-якого нормованого виходу. Двоїста input-орієнтована BBC DEA-модель (3) дозволяє визначити максимальний ефект за умови мінімізації зважених вхідних параметрів до будь-якого виходу ефекту масштабу α зміни вхідних параметрів x відносно вихідних y . Двоїста сумарна VarMulti-модель (4) застосовується для інтерпретації виробничих функцій.

Отже, запропоновану методологію DAE-аналізу використаємо для дослідження відносної ефективності вихідного параметра – національний індекс кібербезпеки (NCSI) для 97 країн дослідження [6]. Вхідними параметрами, що впливають на формування значення національного індексу кібербезпеки, використано такі показники, як: Базельський індекс AML [7], рівень цифрового розвитку [6], легкість ведення бізнесу [8].

Кожен із наведених показників є агрегованим за відповідною методологією інституцій, які офіційно визначають та публікують статистичну звітність щодо значень даних показників. Значення показників рівня цифрового розвитку (DDL) та національного індексу кібербезпеки (NCSI) визначаються згідно з методологією Академії електронного урядування (e-Governance Academy, EGA [4]), яка займається формуванням бази знань передового досвіду в галузі електронного урядування. Значення рівня цифрового розвитку (DDL) розраховуються як середнє арифметичне індексу розвитку інформаційно-телекомунікаційних технологій (IDI), що визначається Міжнародною спілкою електрозв'язку, та індексу мережевої готовності (NRI) [9]. Базельський індекс AML (Basel AML Index [7, 10]) визначає Базельський інститут управління за 10-бальною шкалою бо та описує ризики використання фінансових установ країн для легалізації кримінальних доходів та фінансуванню тероризму: 0 – мінімальне значення ризику (найкраща позиція, ризики виникнення та розвитку корупції, легалізації кримінальних коштів відсутні), 10 – максимальне значення ризику (найгірше значення, країна належить до високоризикованих за залученням її до відмивання грошових коштів).

Детальний опис визначення та отримання бальних рейтингових значень агрегованих показників наведено в роботі [11].

Концептуальну схему визначення відносної ефективності значення національного індексу кібербезпеки наведено на рис. 2.

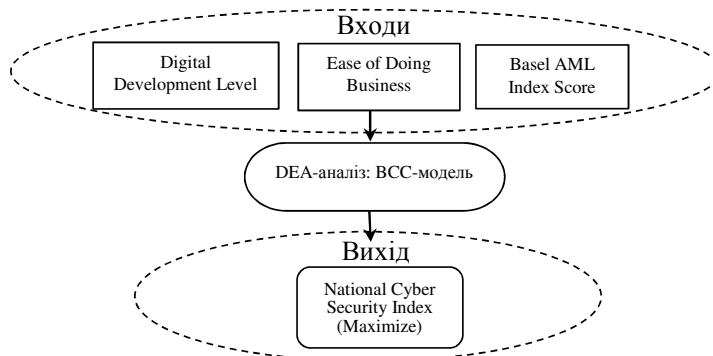

Рис. 2. Концептуальна схема визначення ефективності національної кібербезпеки країни

Джерело: розроблено авторами.

Визначення відносної ефективності проведено для 97 країн, згрупованих у 8 кластерів, що містять 12 країн за рейтинговим значенням національного індексу кібербезпеки [6]. Розподіл країн на 8 кластерів аргументовано застосуванням формули Стерджеса (5), та протоколом агломерації кластерного аналізу, що проведений у програмному забезпеченні Statgraphics 19 (рис. 3):

$$k=1+3,322(N), \quad (5)$$

де k – кількість кластерів, N – обсяг загальної кількості країн (дорівнює 97). За результатами обчислення $k = 8$, що визначає оптимальну кількість розподілу країн на кластери.

Відсутність різких розривів між точками графіка (рис. 3), що відображають кроки агломерації методом Уорда (формула (6)), за методологію якого в якості відстані між кластерами використовується прирощення суми квадратів відстаней об'єктів до центра кластера, що отримуються в результаті їх об'єднання), дає можливість стверджувати, що обрана кількість кластерів для набору даних є правильною та аргументованою методами дисперсійного аналізу: чим менше буде значення внутрішньогрупової дисперсії та більше значення міжгрупової дисперсії, тим краще ознака характеризує приналежність країни до певного кластера і тим більш якісні будуть результати проведеної кластеризації [12].

$$V_I = \sum_i \sum_j (x_j - \bar{x}_j)^2, \quad (6)$$

де I – номер кластера, i – номер об'єкта ($i = 1, 2, \dots, n_i$), n_i – кількість об'єктів в I -му кластері, j – номер ознаки ($j = 1, 2, \dots, k$), k – кількість ознак, що характеризують кожний об'єкт.

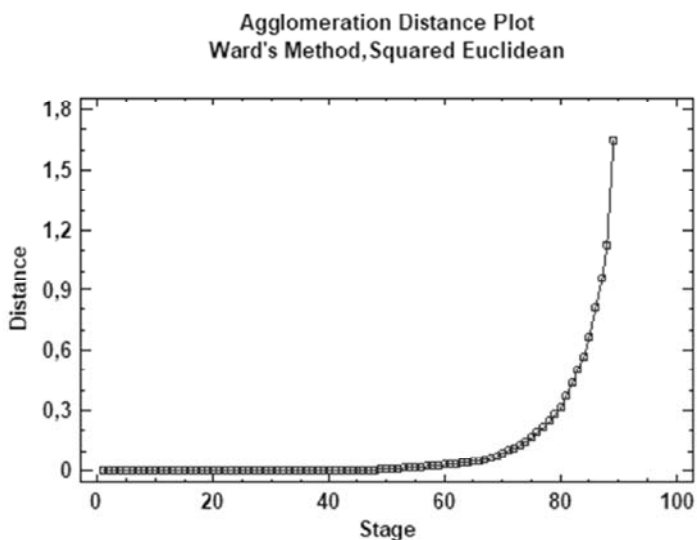

Рис. 3. Схема агломерації за методом Уорда

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Statgraphics 19.

Таким чином, серед країн 1-го кластера найбільш ефективними в розрізі організації національної кібербезпеки є Естонія та Греція (табл. 2). Визнання країни ефективною (еталонною) досягається за умови досягнення нею 100% значення цільового параметра, середній рівень ефективності мають країни, які отримали від 90 до 99,99 балів. В іншому випадку – неефективними.

Таблиця 2

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластера 1

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Бельгія	97,3	Данія	88,9	Фінляндія	92,3	Німеччина	94,6
Чехія	96,0	Естонія	100,0	Франція	87,8	Греція	100,0
Литва	98,2	Польща	90,5	Португалія	93,2	Іспанія	92,3

Джерело: розроблено авторами.

Країни, які знаходяться на вертикальній або горизонтальній границі фронтірафіка є «еталонними» за вихідним та вхідними параметрами дослідження (рис. 4)

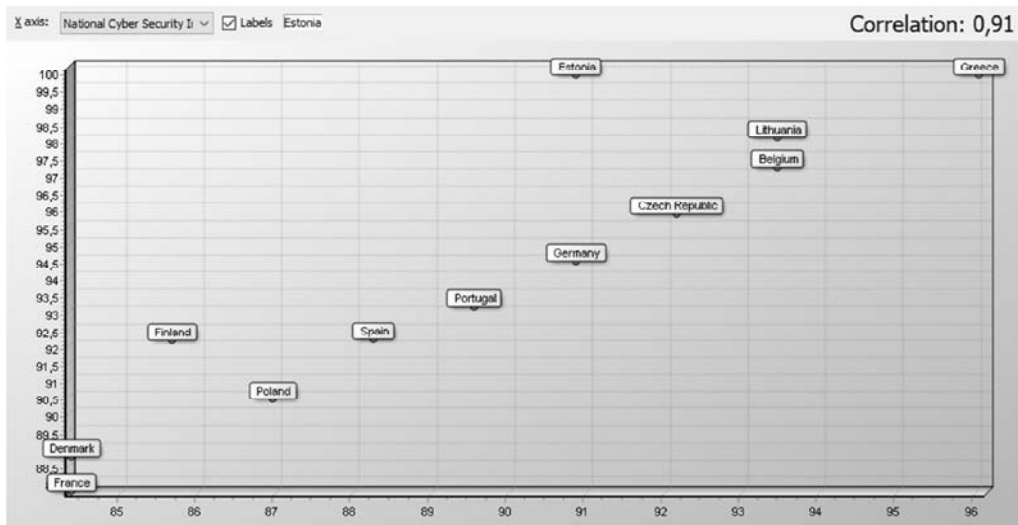

Рис. 4. Графік Ефективності країн за рівнем національної кібербезпеки
 Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Аналогічні розрахунки були проведені для всіх інших країн, розподілених за кластерами. Узагальнений розподіл ефективності рівня національної кібербезпеки наведено в табл. 3–4.

Таблиця 3

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластерів 2-4

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
Хорватія	100	Австралія	89,5	Бенін	100,0
Італія	95,1	Австрія	93,0	Чилі	98,1
Латвія	90,3	Бангладеш	100,0	Єгипет	100,0
Малайзія	96,4	Болгарія	100,0	Індія	100,0
Нідерланди	97,8	Канада	89,5	Ірландія	100,0
Саудівська Аравія	100,0	Кіпр	89,5	Японія	100,0
Сербія	98,2	Угорщина	87,7	Люксембург	99,8
Словакія	99,8	Ізраїль	91,2	Нігерія	95,3
Швеція	100,0	Республіка Корея	93,0	Парагвай	94,6
Україна	100,0	Румунія	97,0	Філіппіни	100,0
Велика Британія	92,4	Сінгапур	96,5	Словенія	100,0
Сполучені штати	93,9	Тайланд	89,4	Замбія	100,0

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Таблиця 4

Розподіл країн за рівнем ефективності національної кібербезпеки для кластерів 5-8

Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %	Країна	Кількість балів, %
Кластер 5		Кластер 6		Кластер 7		Кластер 8	
Албанія	88,8	Азербайджан	73,7	Вірменія	99,4	Бахрейн	100,0
Аргентина	100,0	Бразилія	100,0	Болівія	100,0	Ботсвана	100,0
Коста Ріка	100,0	Колумбія	100,0	Боснія і Герцеговина	80,8	Камбоджа	100,0
Домініканська Республіка	100,0	Індонезія	87,9	Китай	96,8	Ель-Сальвадор	72,3
Грузія	97,3	Казахстан	79,4	Еквадор	100,0	Гватемала	100,0
Кенія	90,5	Мексика	77,3	Гана	95,1	Киргизстан	90,5
Мальта	93,9	Пакистан	100,0	Йорданія	81,1	Лаоська НДР	100,0
Маврикій	88,1	Панама	97,7	Чорногорія	100,0	Малаві	100,0
Республіка Молдова	94,5	Перу	91,1	Нікарагуа	100,0	Малі	100,0
Нова Зеландія	95,2	Шрі-Ланка	94,4	Тринідад і Тобаго	100,0	Монголія	66,7
Туреччина	100,0	Об'єднані Арабські Емірати	67,9	Узбекистан	88,5	Таджикистан	52,4
Уганда	100,0	Уругвай	100,0	В'єтнам	100,0		

Джерело: побудовано авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Для порівняння ефективностей еталонного набору країн доцільно використати опцію «Reference set frequencies». Така процедура програмного забезпечення Frontier Analyst дає змогу виявити, скільки разів ефективна одиниця з'являється в еталонному наборі неефективної одиниці (табл. 5, 6).

Таблиця 5

Порівня значень ефективності еталонних країн за показником «національний індекс кібербезпеки»

Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору
Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
Греція	11	Саудівська Аравія	9	Болгарія	11	Філіппіни	6
Естонія	5	Швеція	7	Бангладеш	3	Бенін	3
		Хорватія	3			Словенія	3
		Україна	3			Ірландія	3

продовження таблиці 5

						Індія	2
						Замбія	1
						Єгипет	1

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Таблиця 6

**Порівняння значень ефективності еталонних країн за показником
 «національний індекс кібербезпеки»**

Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору	Країна	Частота ефективності еталонного набору
Кластер 5		Кластер 6		Кластер 7		Кластер 8	
Туреччина	7	Пакистан	9	Чорногорія	7	Малаві	5
Домініканська Республіка	6	Колумбія	7	В'єтнам	7	Бахрейн	2
Уганда	6	Уругвай	5	Нікарагуа	5	Камбоджа	1
Аргентина	1	Бразилія	3	Еквадор	4	Лаоська НДР	1
				Болівія	1	Малі	1
				Тринідад і Тобаго	1	Ботсвана	1
						Гватемала	1

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Отже, серед країн першого кластера найбільш високе значення ефективності NSCI серед «еталонних» країн має Греція, оскільки вона має найбільш високе значення частоти. Серед країн другого кластера найбільш високе значення ефективності має Саудівська Аравія. В третьому кластері найбільш ефективною країною за рівнем національної кібербезпеки є Болгарія, у четвертому – Філіппіни, у п'ятому – Туреччина, у шостому – Пакистан, у сьомому – Чорногорія, у восьмому – Малаві.

Для неефективних країн доцільно вжити заходи щодо підвищення їхніх значень індексу національної кібербезпеки та можливості його підвищення. Так, наприклад у першому кластері значення ефективності національної кібербезпеки для Франції становить 87,8%. Реальне значення індексу національної кібербезпеки у 2021 р. становило 84,42, а потенційне його значення (порівняно з «еталонною» країною Грецією) може бути покращеним до 96,10, тобто зростати на 13,84% (рис. 5).

Рис. 5. Графік ефективності країн за рівнем національної кібербезпеки

Джерело: розроблено авторами засобами програмного забезпечення Frontier Analyst.

Висновки. Застосування багатокритеріального лінійного програмування з використанням методології охоплення даних, DEA-аналізу та програмного забезпечення Frontier Analyst, дали змогу виявити найбільш ефективні країни за організацією національної системи кіберзахисту. З метою врахування особливостей економік та соціально-політичного становища досліджуваних країн здійснено процедуру кластеризації, в результаті якої було отримано 7 кластерів, що охоплюють 12 країн та 1 кластер, що охоплює 11 країн. Процедурі розподілу саме на 8 кластерів підтверджено протоколом агломерації методом Уорда із застосуванням програмного забезпечення Statgraphics, застосування формули Стерджесса та рейтингових значень індексу національної кібербезпеки. Еталонними країнами у першому кластері є дві країни – Естонія та Греція, у другому кластері – Саудівська Аравія, Швеція, Хорватія, Україна, у третьому – Болгарія та Бангладеш, у четвертому – Філіппіни, Бенін, Словенія, Ірландія, Індія, Замбія, Єгипет, у п'ятому – Туреччина, Домініканська Республіка, Уганда, Аргентина, у шостому – Пакистан, Колумбія, Уругвай, Бразилія, у сьомому – Чорногорія, В'єтнам, Нікарагуа, Еквадор, Болівія, Тринідад і Тобаго, у восьмому – Малаві, Бахрейн, Камбоджа, Лаоська НДР, Малі, Ботсвана, Гватемала. Критерії щодо визначення країни відносно ефективною використано максимально жорсткі: країна вважається ефективною в разі досягнення нею 100% значення ефективності системи національної кібербезпеки за умови охоплення рівня цифрового розвитку, легкості ведення бізнесу та Базельського індексу протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму. Отримані результати можуть використати Ради національних безпек країн, які мають низький рівень національної кібербезпеки, відділи кіберполіції з метою вивчення передового досвіду еталонних країн та посилити власну стратегію кіберзахисту й глобальне значення цифрового розвитку.

Перспективи подальших досліджень. Подальші дослідження будуть спрямовані на розроблення багатоваріантних адаптивних сплайнів регресії, MARS-моделей для посилення фінансової кібербезпеки країни та розроблення дорожньої карти розвитку інноваційної системи протидії легалізації кримінальних доходів та фінансового кіберзахисту.

Література

1. Donalds, Ch., Osei-Bryson, Kweku-Muata, Samoilenko, S. (2019). Exploring the impacts of intrinsic variables on security compliance efficiency using DEA and MARS. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 551. P. 751–762. http://doi.org/10.1007/978-3-030-18400-1_61

2. Emmerich, M., Deutz, A. (2015). Multicriteria Optimization and Decision Making: Principles, Algorithms and Case Studies. URL : <https://liacs.leidenuniv.nl/~emmerichmtm/modapage/MCOReaderEmmeirchDeutz2017.pdf>
3. CCR Model (DEA): Scholarly Community Encyclopedia. URL: [https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20\(CCR%20Model\)](https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20(CCR%20Model))
4. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2. P. 429–444. [http://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](http://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8).
5. Banker, R., Charnes, A., and Cooper, W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis, *Management Science*, 30 (9). P. 1078–1092.
6. National Cyber Security Index: URL : <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/>
7. Basel AML Index 2021: 10th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. URL: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-09/Basel_AML_Index_2021_10th%20Edition.pdf
8. Doing Business: The World Bank. URL: <https://www.doingbusiness.org/en/data>
9. Network Readiness Index 2021. Benchmarking the Future of the Network Economy. URL: <https://networkreadinessindex.org/>
10. Methodology What's behind the Basel AML Index? URL: <https://index.baselgovernance.org/methodology>
11. Койбічук В., Куровська Ю. Вплив інтегральних показників цифровізації суспільно-економічних трансформацій на рівень цифрового розвитку країни. *Вісник економіки*. 2022. № 1. С. 83–96. <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083>
12. Бізнес-аналітика багатовимірних процесів : навч. посібник / Т. С. Клебанова, Л. С. Гур'янова, Л. О. Чаговець та ін. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. 272 с.

References

1. Donalds, Ch., Osei-Bryson, Kweku-Muata, Samoilenko, S. (2019). Exploring the impacts of intrinsic variables on security compliance efficiency using DEA and MARS. *IFIP Advances in Information and Communication Technology*, 551. P. 751-762. DOI: http://doi.org/10.1007/978-3-030-18400-1_61 [in English].
2. Emmerich, M., Deutz, A. (2015). Multicriteria Optimization and Decision Making: Principles, Algorithms and Case Studies. Retrieved from: <https://liacs.leidenuniv.nl/~emmerichmtm/modapage/MCOReaderEmmeirchDeutz2017.pdf> [in English].
3. CCR Model (DEA): Scholarly Community Encyclopedia. Retrieved from: [https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20\(CCR%20Model\)](https://encyclopedia.pub/entry/7787#:~:text=Efficiency%20Frontier%20under%20Constant%20Returns%20to%20Scale%20(CCR%20Model)) [in English].
4. Charnes, A., Cooper, W., Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2, 429-444. DOI: [http://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](http://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8). [in English].
5. Banker, R., Charnes, A., and Cooper, W. (1984). Some models for estimating technical and scale inefficiencies in data envelopment analysis, *Management Science*, 30 (9), 1078- 1092 [in English].

-
6. National Cyber Security Index. Retrieved from: <https://ncsi.ega.ee/ncsi-index/> [in English].
 7. Basel AML Index 2021: 10th Public Edition Ranking money laundering and terrorist financing risks around the world. Retrieved from: https://baselgovernance.org/sites/default/files/2021-09/Basel_AML_Index_2021_10th%20Edition.pdf [in English].
 8. Doing Business: The World Bank. Retrieved from: <https://www.doingbusiness.org/en/data> [in English].
 9. Network Readiness Index 2021. Benchmarking the Future of the Network Economy. Retrieved from: <https://networkreadinessindex.org/> [in English].
 10. Methodology What's behind the Basel AML Index? Retrieved from: <https://index.baselgovernance.org/methodology> [in English].
 11. Kojbichuk, V., Kurovsjka, Ju. (2022). Vplyv integhraljnykh pokaznykiv cyfrovizaciji suspiljno-ekonomichnykh transformacij na rivenj cyfrovogho rozvytku krajiny. *Visnyk ekonomiky*, 1, 83-96. Retrieved from: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.01.083> [in Ukrainian].
 12. Biznes-analytyka baghatovymirnykh procesiv: navch. posib; T. S. Klebanova, L. S. Ghur'janova, L. O. Chaghovecj ta in. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznecja, 2018. 272 p. [in Ukrainian].

Статтю отримано 16 липня 2022 р.
Article received July 16, 2022

UDC 351/354: 502/504

JEL classification: H41, H79, Q28

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022>

Наталія КРИВОКУЛЬСЬКА,

кандидат економічних наук, доцент,

кафедра менеджменту, публічного управління та персоналу, Західноукраїнський національний університет,

вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,

e-mail: business.nata@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6425-8762>

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ ЕКОЛОГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ПУБЛІЧНІЙ СФЕРІ: ВЕКТОРИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Кривокульська Н. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері: вектори вдосконалення. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022>

Kryvokulska, N. (2022). Informatsiino-komunikatyvnyi suprovod protsesu ekolohichnoho upravlinnia v publichnii sferi: vektory vdoskonalennia [Information and communication support of the environmental management process in the public sphere: vectors of improvement]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 22–37. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.022>

Анотація

Вступ. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері є важливим ресурсом для побудови демократичного, екологічнобезпечного суспільства. Тому сьогодні постала нагальна потреба дослідити сутність такого супроводу та визначити вектори його вдосконалення.

Мета. Дослідження значимості і проблем інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, ідентифікація актуальних питань, які вимагають вирішення, це вектори для вдосконалення такого супроводу.

Методологія. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження: системного аналізу, узагальнення – для характеристики особливостей і функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері; інституційного аналізу – для визначення проблем і напрямів удосконалення такого супроводу з урахуванням впливу на нього інституту держави та інших стейкхолдерів.

Основні результати дослідження. Встановлено, що недосконалість інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління

трансформувала його у першопричину екологічних проблем України. Проаналізовано функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері. Обґрунтовано, що основним суб'єктом виконання цих функцій має бути держава та акцентовано на необхідності підвищення довіри до інституту держави і забезпечення більшої відкритості діяльності її органів.

Запропоновано створити публічну онлайн-платформу спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами та визначено її цілі. Наведено структуру і функціональне навантаження модулів, котрі мають знаходитись на публічній онлайн-платформі. Акцентовано, що така структура модулів публічної онлайн-платформи набуває актуальності в сучасних умовах війни в Україні та в післявоєнний період. Ідентифіковано актуальні питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та переваги від вирішення цих питань.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В умовах розвитку шляхом сталого розвитку перспективами подальших наукових розвідок є напрями вдосконалення інформаційно-комунікативних технологій процесу екологічного управління в публічній сфері.

Ключові слова: публічна сфера, процес екологічного управління, інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління.

Формули: 0, рис. 3, табл. 3, бібл.: 14.

Nataliia KRYVOKULSKA,

PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Public Administration and Personnel,
West Ukrainian National University,
11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,
e-mail: busines.nata@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6425-8762>

INFORMATION AND COMMUNICATION SUPPORT OF THE PROCESS OF ECOLOGY MANAGEMENT IN THE PUBLIC SPHERE: VECTORS OF IMPROVEMENT

Abstract

Introduction. Information and communication support of the process of ecology management in the public sphere is an important resource to build a democratic, environmentally friendly society. Therefore, today there is an urgent need to explore the essence of such support and identify vectors for its improvement.

Purpose. Research of the significance and problems of information and communication support of the process of ecology management in the public sphere, identification of current issues that need to be tackled, and are vectors to improve such support.

Methodology. To achieve this goal, the following research methods were used: system analysis, generalization - to characterize the features and functions of information

and communication support of the ecology management process in the public sphere; institutional analysis - to identify problems and areas to improve such support, taking into account the impact of the institution of the state and other stakeholders.

The main results of the study. *It is established that the imperfection of information and communication support of the ecology management process has transformed it into the root cause of environmental problems in Ukraine. The functions of information and communication support of the ecology management process in the public sphere are analyzed. It is substantiated that the main subject of these functions should be the state and the need to increase trust in the institution of the state and ensure greater openness of its bodies.*

It is proposed to create a public online platform for joint, collective work and communication in the process of ecology management between different stakeholders and its goals are defined. The structure and functional load of the modules that should be on the public online platform are outlined. It is emphasized that such a structure of modules of the public online platform becomes extremely relevant in the current conditions of war in Ukraine and in the postwar period. Relevant issues that need to be tackled in order to build proper information and communication support of the environmental management process in the public sphere and the benefits of tackling these issues have been identified.

Conclusions and prospects for further exploration. *In the conditions of movement along the way of sustainable development the prospects of the further scientific researches are directions of improvement of information and communication technologies of process of ecology management in public sphere.*

Keywords: *public sphere, process of ecology management, information and communication support of the process of ecology management.*

Formulas: 0, **fig. 3, table. 3, bibl.:** 14.

JEL classification: H41, H79, Q28

Постановка проблеми. Екологічна ціль розвитку вмонтована у публічну політику і реалізується через процес екологічного управління, що здійснюється різними його суб'єктами на різних рівнях. Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління в публічній сфері є важливим ресурсом для побудови демократичного, екологобезпечного суспільства, а також інструментом екологічного управління і регулювання. Однак у сучасних умовах інформаційно-комунікативна складова процесу екологічного управління є недосконалою і вважається однією із першопричин екологічних проблем України. Тому сьогодні виникла нагальна потреба дослідити сутність та проблеми інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та визначити вектори його вдосконалення.

Короткий огляд літератури. Дослідженню питань екологічного управління присвячені наукові праці М. Хилька, С. Чумаченка та інших авторів. Інструментарій екологічного регулювання, в тому числі, інформаційно-комунікаційного характеру, є об'єктом досліджень таких науковців і практиків, як В. Жуковський, Р. Савіна, О. Савицька, А. Сидор, Г. Шпак, С. Шатний та інших. Сучасні умови зумовили потребу проведення досліджень особливостей використання інструментів регулювання природоохоронної діяльності в умовах війни і післявоєнної відбудови, що відображено

у працях В. Маслея, О. Пирікова, С. Чумаченка, Є. Яковлева та інших авторів. Однак сьогодні питання інформаційного супроводу і комунікацій в процесі екологічного управління набуває особливого значення в контексті необхідності забезпечення сталого розвитку, результативного вирішення різномасштабних і різнорівневих екологічних питань в умовах війни і післявоєнної відбудови. Все це вимагає додаткових досліджень питання інформаційно-комунікаційного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері та його вдосконалення.

Метою дослідження є обґрунтування значимості інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, ідентифікація актуальних питань, які вимагають вирішення, і є векторами для вдосконалення такого супроводу.

Методологія. Застосовано: методи системного аналізу, узагальнення – для характеристики особливостей і функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері; інституційного аналізу – для ідентифікації проблем і визначення напрямів удосконалення такого супроводу з урахуванням впливу на нього інституту держави та інших стейкхолдерів.

Основні результати дослідження. Екологічне управління – це важлива складова (підсистема, компонент) сфери публічного управління. Це підтверджує теза літературного джерела [1] такого змісту: «Оновлений проект Стратегії до 2030 року, розроблений Міністерством екології та природних ресурсів України, та національний план дій, спрямований на її реалізацію, доповнює попередній варіант Стратегії впровадженням Цілі 1 (формування в суспільстві екологічних цінностей та засад сталого споживання і виробництва). Заходи на досягнення цієї цілі спрямовані на розвиток в Україні інструментів сталого споживання та виробництва, систем екологічного управління, екологічної сертифікації продукції згідно з вимогами міжнародних стандартів та пропагування екологічного маркування серед споживачів».

Україна є учасником сучасних цивілізаційних процесів (розвивається шляхом забезпечення сталого розвитку; відшукує способи ліквідації ресурсовитратності виробництва; здійснює захист населення від надзвичайних ситуацій та запобігає їх настанню тощо).

Змістове навантаження дефініції «сталий розвиток» сформулював Л. Браун у доповіді Брутландської комісії, як «розвиток, що задовольняє сучасні потреби людства, водночас не руйнуючи можливості задовольняти свої потреби для майбутніх поколінь» [2].

Питання сталого розвитку актуальне для країни загалом, її регіонів та територіальних громад. Причому «екологічна система регіону є базовою для забезпечення сталого розвитку інших систем – економічної та соціальної» [3].

Сталий розвиток територій – це гармонійний, соціальний, економічний і екологічний розвиток міських та сільських поселень, спрямований на створення умов проживання нинішніх і наступних поколінь на основі збалансованого використання ресурсів [4].

Проте цілі сталого розвитку не були належно відображені у законах, а відтак не стали дороговказом для здійснення реформ [5].

Крім цього, «наголос на соціально-економічні реформи в країні призвів до послаблення екологічної політики та інституцій, дієвості контролю за дотриманням

екологічних вимог, сповільнення необхідних змін у законодавстві. Ці фактори обумовили суттєве зниження ефективності системи управління в сфері реалізації екологічної політики на державному та регіональному рівнях. Інституційна неузгодженість у розподілі повноважень і відповідальності, дублювання окремих функцій ускладнили координацію й погодженість дій у сфері охорони довкілля та, відповідно, не забезпечили необхідний рівень інтеграції управління економікою з екологічним управлінням на окремій території» [6].

Екологічне управління в Україні, яке регламентується чинним законодавством, часто розглядається як діяльність державних органів різних рівнів і економічних суб'єктів, яка передбачає дотримання обов'язкових вимог щодо охорони довкілля.

Таке бачення екологічного управління трансформувало його (поряд із іншими) у першопричину екологічних проблем України. Так, у джерелі [1] вказується на такі першопричини екологічних проблем України: «підпорядкованість екологічних пріоритетів економічній доцільності; неефективна система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища та регулювання використання природних ресурсів, зокрема неузгодженість дій центральних і місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, незадовільний стан системи державного моніторингу навколишнього природного середовища; низький рівень розуміння в суспільстві пріоритетів збереження довкілля та переваг збалансованого (сталого) розвитку, недосконалість системи екологічної освіти та просвіти».

Переважає більшість першопричин екологічних проблем України вказує на порушення і недосконалість інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління (в системах «державні органи різних рівнів», «державо-суспільство», «державо-громадяни», «державо-суб'єкти господарювання», «орган місцевого самоврядування-населення територіальної громади»).

Інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління є важливою функцією такого управління. Він дає змогу формувати, об'єднувати і синхронізувати цілі усіх суб'єктів публічного управління, що уможливорює прийняття спільних, взаємоузгоджених і взаємоприйнятних екологічно орієнтованих управлінських рішень. Значення інформаційної і комунікативної компонент для публічної сфери розкривається і посилюється прийнятими Законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації». Крім того, сучасне інформаційне суспільство і використання інформаційних технологій створюють умови для підвищення активності громадськості у різних сферах, в тому числі екологічній, а також формують нові варіанти імплементації (залучення) населення у забезпечення екологічного та інших видів розвитку.

Належний інформаційно-комунікативний супровід процесу екологічного управління посилює організаційно-функціональне навантаження суб'єктів публічного управління. Причому переконані, що первинною є функціональна діяльність, оскільки створення суб'єкта управління (державного органу, організації підприємницького чи некомерційного сектору економіки, громадського утворення) здійснюється з метою покладення на нього певних функцій. Вже потім «під виконання» цього функціонального навантаження формується організаційна структура, розподіляються

завдання між виконавцями, будуються внутрішні й зовнішні комунікаційні зв'язки, тобто здійснюється організаційна діяльність.

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері спрямовані на створення інформаційних каналів і зв'язків для забезпечення результативного обміну інформацією між державними органами різних рівнів, підприємницькими організаціями, працівниками, громадськістю та населенням як суб'єктами публічного управління. Незважаючи на те, що ці функції реалізуються державою через відповідні державні органи різних рівнів, підприємницькими і некомерційними організаціями, громадськими утвореннями, – основним суб'єктом виконання цих функцій і закладення їх в основу суспільного розвитку у різних напрямках має бути держава.

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері подані у табл. 1.

Таблиця 1

Основні функції інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері

Назва функції	Її зміст
1	2
координаційна	розкривається через узгодження цілей і завдань діяльності суб'єктів екологічного управління на загальнодержавному, регіональному і місцевому рівнях, координація їх дій;
фокусування	полягає в тому, що інформація не просто передається (транслюється) її отримувачу, а й формується у єдиний інформаційний тематичний масив (інформація щодо сплати екологічного збору, витрат підприємств на здійснення природоохоронних заходів), що є значимим для підготовки і прийняття управлінських рішень за різними напрямками екологічної діяльності. Наприклад, для ефективного управління відходами як на національному, так і на регіональному рівнях має бути побудована інформаційна система із зручним доступом до даних щодо ліцензій, дозвільних документів, до інформації про забруднювачів атмосферного повітря та водних об'єктів тощо;
керуюча	її зміст розкривається у тому, що через процеси інформування і комунікації можна здійснювати керівні впливи з метою покращення поведінки населення і діяльності суб'єктів публічного управління (наприклад, через інформування громадськості, формування переліку об'єктів перевірок органами екологічного управління);
регулююча	охоплює регулювання інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері на різних рівнях;
стабілізуюча	спрямована на забезпечення стабільного функціонування як екологічної системи (приміром, завдяки належному поводженню з відходами), так і соціально-економічної (наприклад, належне поводження з відходами зумовлює зменшення забруднення довкілля формуючи цим умови для нормальної життєдіяльності населення (соціальна компонента), а виділення з відходів ресурсоцінних компонентів – дозволяє отримати додатковий економічний ефект у процесі виробничої діяльності (економічна компонента));

продовження таблиці 1

мобілізаційна	цілеорієнтована на мобілізацію зусиль усіх стейкхолдерів у питаннях прийняття управлінських рішень екологічного характеру і реалізації природоохоронної діяльності;
інтегруюча	пов'язана з формуванням і реалізацією державної екологічної політики, котра б враховувала інтереси держави, суб'єктів господарювання, громадян і реалізувалась у практичній площині через вироблення і прийняття узгоджених управлінських рішень екологічного спрямування.
функція соціалізації	розкривається через: засвоєння у ході інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері екологічних цінностей; підвищення рівня професійної і побутової екологічної компетентності;
духовна	спрямована на формування і утвердження високої екологічної культури суспільства, сприйняття і оперування духовними цінностями у ставленні до природи.

Джерело: розроблено автором.

У період розвитку ринкових відносин виняткової актуальності набуває питання забезпечення сталого економічно-екологічного розвитку країни та її регіонів, де потрібен диференційований підхід до вирішення проблем охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. Для їх результативного вирішення необхідно вдосконалити державне управління, яке опирається на дієвий інструментарій регулювання природоохорони.

У системі інструментів природоохоронного регулювання важливе місце потрібно відвести інформаційним і комунікативним інструментам екологічного управління в публічній сфері, які дають змогу формувати достовірну інформацію для ухвалення ефективних управлінських рішень.

Наприклад, у результаті отриманих автором літературного джерела [7, с. 84] результатів оцінювання за методом ієрархії виявлено, що «найбільший потенціал запровадження органічного землекористування у Західному регіоні України, Львівської, Хмельницької та Тернопільської областей. Тобто на території цих областей найбільша площа сільськогосподарських земель, які потенційно придатні для ведення органічного виробництва за еколого-токсикологічними та агрохімічними показниками. Перевага Західного регіону пов'язана насамперед з низькою концентрацією промислового виробництва, натомість Волинська, Рівненська та Житомирська області втратили позиції в рейтингу через забруднення ґрунтів радіонуклідами внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС» (табл. 2).

Таблиця 2

Глобальні пріоритети розвитку органічного землекористування в Західному регіоні України

№ з/п	Область	Глобальні пріоритети
1	2	3
1	Львівська	0,121
2	Хмельницька	0,121

3	Тернопільська	0,118
4	Житомирська	0,114
5	Івано-Франківська	0,113
6	Волинська	0,108
7	Рівненська	0,105
8	Чернівецька	0,102
9	Закарпатська	0,096

Джерело: [7, с. 83].

Для того, щоб держава була основним суб'єктом виконання функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері, необхідно посилити довіру суспільства до цього соціального інституту. Така довіра, за інформацією Центру Разумкова [8], вкрай низька (табл. 3).

Таблиця 3

Баланс довіри до соціальних інститутів (осінь 2020–весна 2021 року)

№ з/п	Соціальний інститут	Рівень довіри (+) (недовіри (-)) ¹
1	2	3
1	Верховна Рада України	- 56,5
2	Уряд України	- 50,9
3	Державний апарат (чиновники)	- 63,0
4	Державна служба з надзвичайних ситуацій	+19,7
5	Засоби масової інформації	+7,4
6	Громадські організації	+10,7

Джерело: [8].

¹Різниця між часткою тих, хто довіряє, і тих, хто не довіряє.

Щоби підвищити довіру до інституту держави діяльність державних органів різних рівнів та органів місцевого самоврядування має бути відкритою для суспільства, на загальнодержавному і міждержавному рівнях необхідно використовувати інноваційні інформаційні й комунікаційні інструменти. Так, наприклад, «мобільні технології 5G в майбутньому можуть зумовити масове впровадження нових комунікативних й інструментальних засобів у дипломатії, серед яких: віртуальні посольства; додаткова реальність у публічній дипломатії; штучний інтелект у консульських службах; автоматизація баз даних щодо можливостей екоінтеграції країн і входження бізнес-суб'єктів в екологічні сегменти світового ринку та ін.» [9, с. 128].

Аргументуючи питання закладення функцій інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в основу суспільного розвитку на місцевому рівні, вкажемо на доцільність створення публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами (органами місцевого самоврядування, громадським сектором економіки, населенням територіальних громад та органами їх самоорганізації).

До цілей такої платформи належать:

- побудова віртуального середовища колективної діяльності стейкхолдерів;
- визначення множини повноважень учасників екологічного управління і регулювання та своєчасне розміщення повної та достовірної інформації щодо цього;
- формування кола учасників процесу екологічного управління на місцевому рівні;
- забезпечення на місцевому рівні дієвої комунікації в питаннях екологічного управління між інститутом держави (суб'єктом є органи місцевого самоврядування) та інститути громадянського суспільства.

До модулів, котрі мають бути на публічній онлайн-платформі синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами, віднесемо: «модуль синхронної, колективної роботи», «модуль змістового наповнення», «модуль обговорення та взаємодії», «модуль обміну даними», «модуль інформаційно-аналітичного супроводу», «модуль пошуку», «модуль адміністрування». Їх функціональне навантаження щодо інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері відображено на рис. 1.

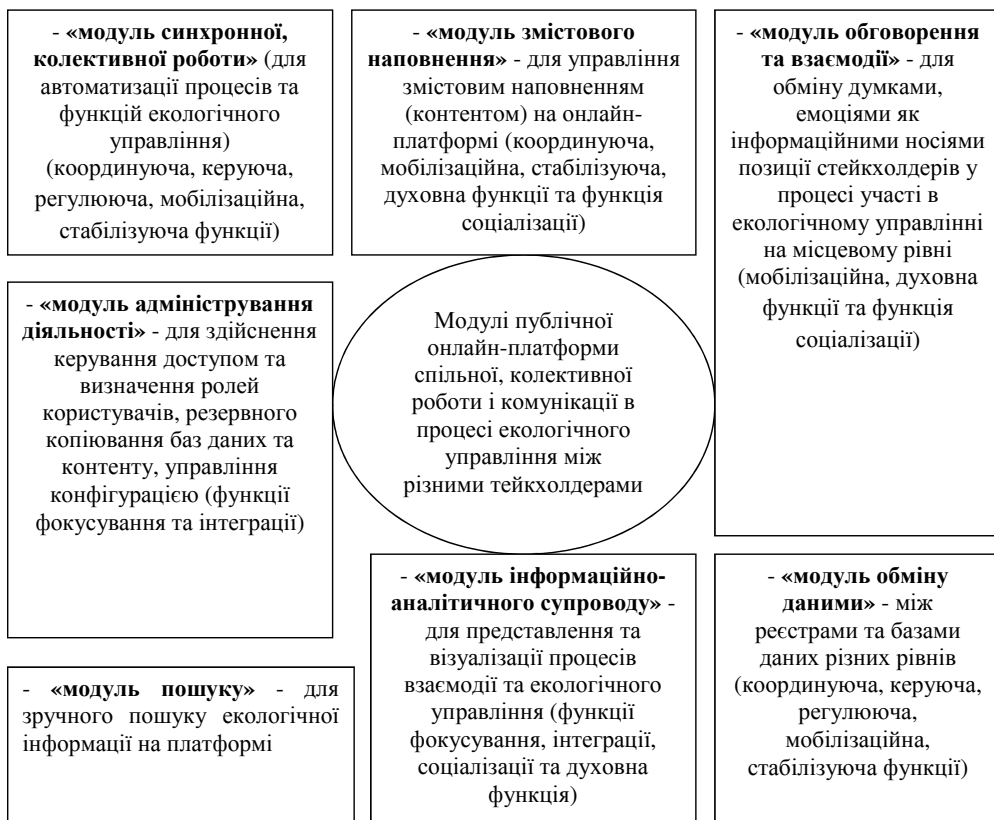

Рис. 1. Модулі публічної онлайн-платформи синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами
Джерело: розроблено автором.

Така структура модулів публічної онлайн-платформи синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами набуває виняткової актуальності в сучасних умовах війни в Україні. Аргументом на користь цього є теза літературного джерела такого змісту: «... впродовж останніх 60 років до 40% збройних конфліктів були пов'язані із навколишнім середовищем або спровоковані природними ресурсами як рушієм протистоянь; протягом останніх двох десятиліть кожен конфлікт мав відношення до еколого-ресурсних та соціально-економічних параметрів навколишнього середовища та природних ресурсів; питання природних ресурсів та навколишнього середовища зрідка є єдиною причиною конфлікту, але, оскільки вони не вирішені, то завжди є перешкодою для встановлення миру. Неналежне управління природними ресурсами може стрімко знизити здатність країни протистояти новому витку ескалації конфлікту. Експерти ділять весь спектр на дві великі групи впливу: прямий та непрямий (опосередкований). Важливим різновидом непрямого впливу є інституційна криза. Війна може спровокувати екологічну катастрофу, але необов'язково. Водночас війна неодмінно призводить до колапсу захисних механізмів: екологічного моніторингу навколишнього середовища, систем реагування на надзвичайні ситуації, систем захисту критичної інфраструктури та ін.» [10, С. 9].

Відповідно публічна онлайн-платформа синхронної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами, має бути узгоджена (синхронізована) з реєстрами і базами даних Державної служби України з надзвичайних ситуацій, якою в березні 2022 р. розроблено «Алгоритм дій з відновлення життєдіяльності звільнених від російської окупації населених пунктів» (рис. 2).

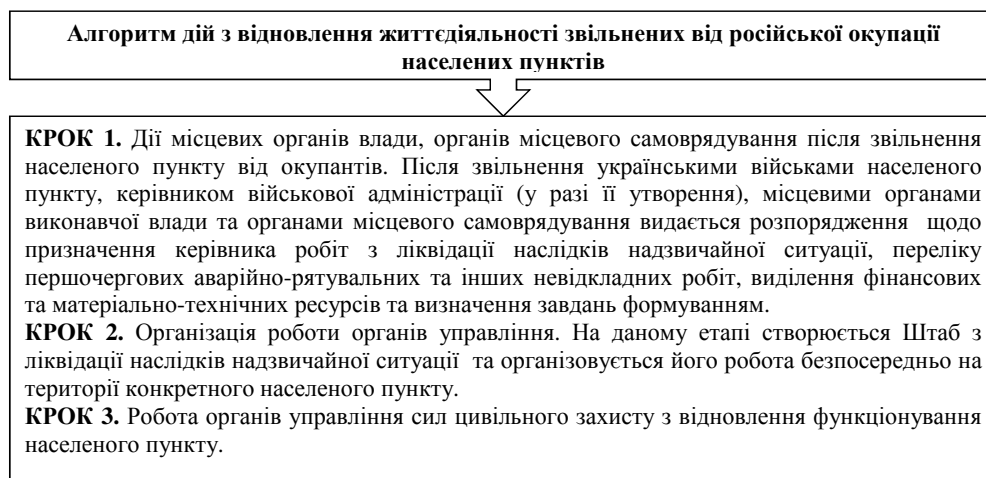

Рис. 2. Алгоритм дій з відновлення життєдіяльності звільнених від російської окупації населених пунктів України

Джерело: розроблено на основі [11, с. 143].

Завдяки модулю «обмін даними» (рис. 1) буде можливо інформувати стейкхолдерів щодо стану вирішення багатьох проблем, у тому числі, екологічного характеру. Так, у рамках кроку 3 (рис. 2) діяльність органів управління сил цивільного захисту з відновлення функціонування населеного пункту охоплює: проведення розвідки та очищення території від вибухонебезпечних предметів; утворення спеціальних груп з пошуку, транспортування, утилізації або знищення загиблих тварин тощо. Така робота має екологічне забарвлення, оскільки знижує ризик забруднення довкілля.

У літературному джерелі [12] вказується, що «наразі відомо чотири інструменти, що дозволяють збирати свідчення і документувати злочини проти довкілля: телеграм-бот «ЕкоШкода»; saveEcoBot у Вайбер; сторінка Українського еколога-інформаційного штабу з аналітичної обробки та ліквідації наслідків бойових дій; анкета для збору інформації про заподіяння збитків довкіллю внаслідок вторгнення Російської Федерації на територію України».

Завдяки створенню публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами інформаційні дані щодо злочинів проти довкілля можуть бути розміщені на цій платформі і бути доступними для широкого загалу. Крім того, після припинення активної фази бойових дій така інформація може бути покладена в основу ухвалення управлінських рішень щодо підтримки територіальних громад у ліквідації екологічних наслідків бойових дій (щодо забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, земельних ресурсів) за державні і грантові кошти.

У контексті створення публічної онлайн-платформи спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами важливо вказати на те, що в сучасних умовах постпандемії формуються і утверджуватимуться нові підходи до інформаційно-комунікаційного забезпечення в усіх сферах життєдіяльності суспільства і управління ним, у т. ч. екологічного управління. Ці підходи пронизуватимуть як матеріальну, так і духовну сфери суспільства, а онлайн-контакт утвердиться як важлива форма міжособової взаємодії, оскільки «він є адекватним сучасному етапу життя, виходячи із соціальних і природних можливостей сьогодення» [13].

Отже, для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері необхідно вирішити низку актуальних питань, відображених на рис. 3.

Вирішення актуальних питань, зазначених на рис. 3, уможливить більш повне виконання функцій публічної сфери і сприятиме: більш ґрунтовному захисту публічних екологічних інтересів, вдосконаленню екологічного управління і екологічному розвитку суспільства; більш масштабній імплементації публічних інтересів у державну екологічну політику на різних рівнях.

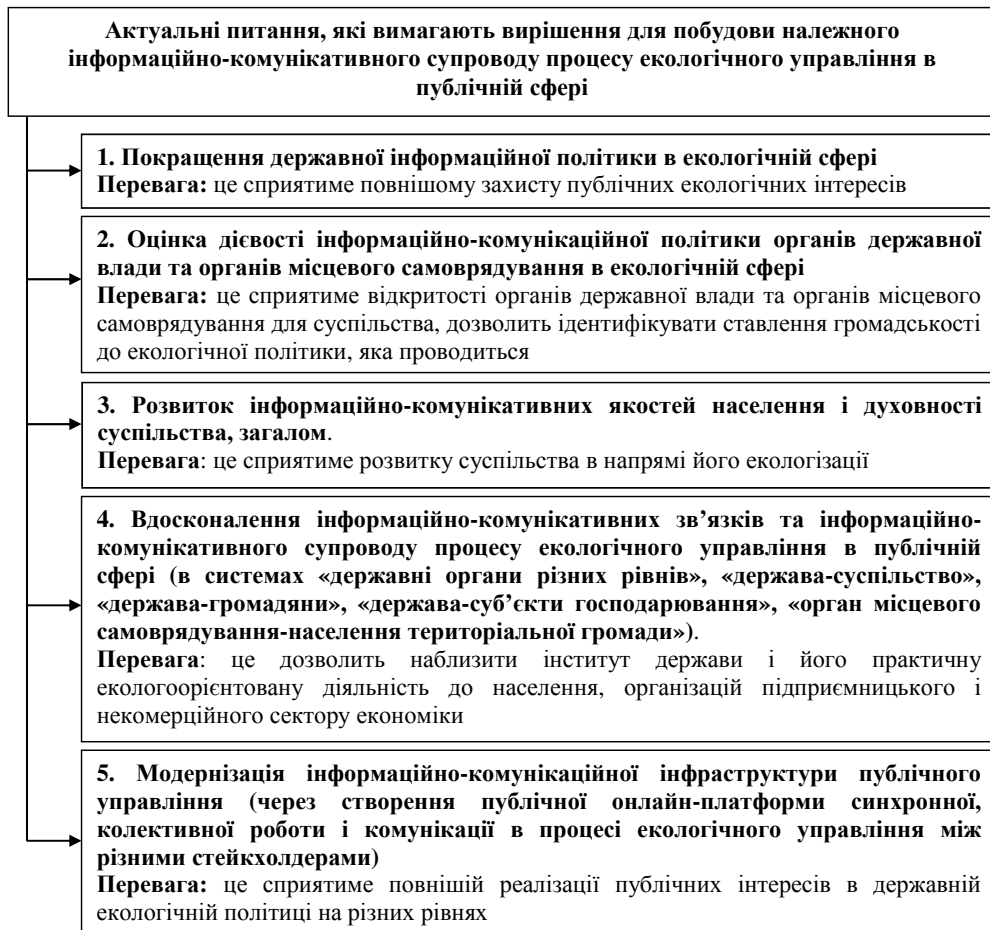

Рис. 3. Актуальні питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері

Джерело: розроблено автором.

Перелік цих питань (рис. 3) в рамках побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері корелює з тезою літературного джерела [14] такого змісту: «Україна може стати світовим ІТ-лідером, якщо державою буде забезпечено чотири ключових складових, завдяки яким відбувається швидке зростання сектору, зокрема: державні інвестиції в ІТ-освіту, збереження комфортного податкового законодавства, підтримка розвитку продуктивних компаній та стартапів, а також створення комфортного та безпечного зовнішнього середовища і дотримання захисту прав людини».

Висновки і перспективи подальших розвідок. За результатами досліджень встановлено, що недосконалість інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління трансформувала його у першопричину екологічних

проблем України. Це вимагає покращення діяльності держави як головного суб'єкта екологічного управління, передусім, через підвищення довіри до неї і забезпечення більшої відкритості діяльності її органів. У контексті цього необхідно створити і чітко цілеорієнтувати публічну онлайн-платформу спільної, колективної роботи і комунікації в процесі екологічного управління між різними стейкхолдерами. Також потрібно структурно і функціонально навантажити модулі цієї публічної онлайн-платформи, адаптувавши їх до роботи в сучасних умовах війни в Україні та в післявоєнний період. Паралельно важливо вирішити інші питання, які вимагають вирішення для побудови належного інформаційно-комунікативного супроводу процесу екологічного управління в публічній сфері і отримання переваг від цього. Подальші наукові дослідження доцільно зосередити на вдосконаленні адміністративних інструментів впливу на процес екологічного управління в публічній сфері, які також вимагають інформаційно-комунікативного супроводу.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?lang=ru>
2. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development. World Commission on Environment and Development, 1987. URL: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
3. Павлов В. І. Політика регіонального розвитку в умовах ринкової трансформації (теоретико-методологічні аспекти та механізми реалізації): моногр. Луцьк : Настир'я, 2000. 580 с.
4. Методичні вказівки для самостійного вивчення навчальної дисципліни «Стратегія сталого розвитку» для здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня усіх освітньо-професійних програм спеціальностей НУВГП денної і заочної форм навчання / Клименко М. О., Клименко Л. В., Буднік З. М. Рівне : НУВГП, 2020. 37 с.
5. Воронцов С. Б., Бурбела Т. М. Сучасний стан та проблеми формування підходів до забезпечення сталого розвитку України. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezpechennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf>
6. Батій О. О., Ревуцька А. О. Екобезпечний розвиток як інструмент реалізації державної екологічної політики : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищої освіти і молодих вчених «Перспективи розвитку територій: теорія і практика». Харків, 22–23 листопада 2019 року. URL: <https://eprints.kname.edu.ua/view/subjects/d=5Fkonf persrozv terr2019.html>
7. Жуковський, В., Сидор, А., Шпак, Г., & Шатний, С. (2022). Застосування методу аналізу ієрархії для оцінки Західного регіону України з метою розвитку органічного землекористування. Екологічна безпека та природокористування, 41(1), 69–88. URL: <http://es-journal.in.ua/article/view/255268>
8. Початок нового політичного року: довіра до соціальних інститутів (липень 2020р.). URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-lypen-2020r>

-
9. Bjola C. (2017). Trends and counter-trends in digital diplomacy. A Global Ranking of Soft Power 2017. Portland: USCC Center on Public Diplomacy. P. 126–129.
 10. Пиріков, О., Чумаченко, С., & Яковлев, Є. (2022). Геоінформаційний системний підхід до аналізу впливу збройних конфліктів на екологічний стан навколишнього природного середовища. Екологічна безпека та природокористування, 41(1), 5–17. URL: <https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.5-17>
 11. Маслей В. Публічне управління системою цивільного захисту в умовах воєнного стану та післявоєнної відбудови: всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю «Актуальні проблеми менеджменту та публічного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови України». 31.05.2022. С. 142–145. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44954> (дата звернення 7.07.2022)
 12. Як війна впливає на довкілля і як можна допомогти його відновлювати. URL: <https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovluyati-rozpovidaie-ekologina/>
 13. Досвід переживання пандемії covid-19: дистанційні психологічні дослідження, дистанційна психологічна підтримка : матеріали онлайн-семінарів 23 квітня 2020 р. «Досвід карантину: дистанційна психологічна допомога і підтримка» та 15 травня 2020 року «Дистанційні психологічні дослідження в умовах пандемії covid-19 і карантину»; за наук. ред. М. М. Слюсаревського, Л. А. Найдьонові, О. Л. Вознесенської. Київ : ІСПП НАПН України, 2020. 121 с. URL: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf
 14. Україна 2022: як не втратити свій шанс стати сильною державою. URL: <https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfL0h2snh/view>

References

1. Pro osnovni zasady (strategiu) derzhavnoi ekologichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku (2019) [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19?lang=ru> [in Ukrainian].
2. Our Common Future. Report of the World Commission on Environment and Development(1987). World Commission on Environment and Development. Retrieved from: <http://www.worldinbalance.net/agreements/1987-brundtland.php> [in English].
3. Pavlov, V. I. (2000). Polityka regionalnogo rozvytku v umovach rynkovoi transformatsii (teoretyko-metodologichni aspekty te mehanizmy realizatsii): monogr. [Policy of regional development in conditions of market transformation (theoretical and methodological aspects and implementation mechanisms): monogr.]. Lutsk: Nadstyrya. 580 p. [in Ukrainian].
4. Metodychni vkazivky dlya samostiynogo vyvchennya navchalnoi dystsipliny "Strategia stalogo rozvytku" dlya zdobuvachiv vyschoi osvity drugogo (magisterskogo) rivnya usich osvitnyo-profesiynych program spetsialnostey NUVGP dennoi I zaochnoi form navchannya (2020) [Methodological guidelines for independent study of the academic discipline "Strategy of sustainable development" for students of higher education of the second (master's) level of all educational

- and professional programs of specialties of NUVHP full-time and part-time forms of study; Klymenko M. O., Klymenko L. V., Budnik Z. M. Rivne: NUVHP. 37 p. [in Ukrainian].
5. Vorontsov, S. B, Burbela, T. M. (2020). Suchasnyi stan ta problemy formuvannya pidhodiv do zabezpechennya stalogo rozvytku Ukrainy [The current state and problems of forming approaches to ensuring the sustainable development of Ukraine]. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-07/suchasnyi-stan-zabezpechennya-stalogo-rosvytku-ukrainy.pdf> [in Ukrainian].
 6. Batii, O. O., Revutska, A. O. (2019). Ekobezpechnyi rozvytok yak instrument realizatsii derzhavnoi ekologichnoi polityky [Eco-safe development as a tool for implementing state environmental policy]. *Materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii здобувачив высшої освіти І молодих вчених «Перспективи розвитку території: теорія і практика»*. Charkiv, 22–23 November 2019 year. Retrieved from: <https://eprints.kname.edu.ua/view/subjects/d=5Fkonfpersrozvterr2019.html> [in Ukrainian].
 7. Zhukovskii, V., Sydor, A., Shpak, G., & Shtatnii, S. (2022). Zastosuvannya metodu analizu ierarchii dlya otsinky Zachidnogo regionu Ukrainy z metou rozvytku organichnogo zemlekorystuvannya. [Application of the method of analysis of hierarchies for the assessment of the Western region of Ukraine in order to develop organic land use]. *Ecologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannya – Ecological safety and nature management*, 41 (1), 69–88. Retrieved from: <https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.69-88> [in Ukrainian].
 8. Pochatok novogo politychnogo roku: dovira do sotsialnykh institutiv (2020) [The beginning of a new political year: trust in social institutions]. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/pochatok-novogo-politychnogo-roku-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-lypen-2020r> [in Ukrainian]. (Accessed 7 July 2022).
 9. Bjola C. (2017). Trends and counter-trends in digital diplomacy. A Global Ranking of Soft Power 2017. Portland : USCC Center on Public Diplomacy. P. 126–129 [in English].
 10. Pyricov O., Chumachenko S., & Yakovlev E. (2022). Geoinformatsiyni systemnyi pidchid do analizu vplyvu zbroinykh konfliktiv na ekologichnii stan navkolshnyogo prirodnogo seredovyshcha [Geoinformation systematic approach to the analysis of the impact of armed conflicts on the ecological state of the environment]. *Ecologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannya – Екологічна безпека та природокористування*, 41 (1), 5–17. Retrieved from: <https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.1.5-17> [in Ukrainian].
 11. Masley V. (2022). Publichne upravlinnya systemou tsivilnogo zahystu v umovach voennogo stanu ta pislyavoennoi vidbudovy: vseukrainska naukovo-praktychna konferentsiya z mizhnarodnoyu uchastyu «Aktualni problemy menedzhmentu ta publichnogo upravlinnya v umovach viiny ta pislyavoennoi vidbudovy» [Public management of the civil defense system in the conditions of martial law and post-war reconstruction: all-Ukrainian scientific-practical conference with international participation “Actual problems of management and public administration in the

-
- conditions of war and post-war reconstruction of Ukraine”]. 31.05.2022. P. 142-145. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/44954> [in Ukrainian].
12. Yak viina vplyvaye na dovkillya I yak mozna dopomogty yogo vidnovlyuvaty (2022) [How war affects the environment and how it can be helped to recover]. Retrieved from: <https://suspilne.media/231917-ak-vijna-vplivae-na-dovkilla-i-ak-mozna-dopomogti-jogo-vidnovlyuvati-rozpovidae-ekologina/> [in Ukrainian].
 13. Dosvid perezhyvannya pandemii covid-19: dystantsiyni psihologichni doslidzhennya, dystantsyina psihologichna pidtrymka (2020): meterialy onlain-seminariv 23 april 2020 year “Dosvid karantynu: dystantsiyna psihologochna dopomoga i pidtrymka” ta 15 may 2020 year “Dystantsiyni psihologichni doslidzhennya v umovah pandemii covid-19 i karantynu” (2020) [The experience of living through the covid-19 pandemic: remote psychological research, remote psychological support: materials of the online seminars on April 23, 2020 “Experience of quarantine: remote psychological help and support” and on May 15, 2020 “Remote psychological research in the conditions of the covid-19 pandemic and quarantine”]; za nauk. red. M. M. Sluysarevskogo, L. A. Naydionovoi, O. L. Voznesenskoj. K.: ISPP NAONUkrainy. 121 p. Retrieved from: https://ispp.org.ua/wp-content/uploads/Static/dosvid_onl-sem_23-04-20_and_15-05-20_ncov19.pdf
 14. Ukraina 2022: yak ne vtraryty svii schans staty sylnoyu derzhavou (2022). [Ukraine 2022: how not to lose your chance to become a strong state]. Retrieved from: <https://drive.google.com/file/d/1bVEYJ4Zgj3f8XPHh1C2h99TvfL0h2snh/view> [in Ukrainian].

Статтю отримано 14 червня 2022 р.
Article received June 14, 2022

UDC 336.57

JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038>

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ,

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри економіки та економічної теорії,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: dlugopolsky77@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2040-8762

Андрій КОЗАР,

магістр, ОНП «Аналітична економіка»,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: andrsikozar@gmail.com

**АНАЛІЗ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ:
ВИКЛИКИ ПАНДЕМІЇ COVID-19**

Длугопольський О., Козар А. Аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення: виклики пандемії COVID-19. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 38–64. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038>

Dluhopolskyi, O., Kozar, A. (2022). Analiz biudzhethnykh vytrat na sotsialnyi zahist naselennya: vyklyky pandemii COVID-19 [Analysis of budget spending on social protection: challenges of the COVID-19 pandemic]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 38–64. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.038>

Анотація

Вступ. Непослідовність публічної політики соціально-економічного розвитку України впродовж останніх років в поєднанні з новітніми кризовими явищами (епідемія коронавірусу, російська агресія проти України) посилюють негативні тенденції у різних сферах суспільного життя. Консервація низького рівня життя населення, значні масштаби прихованого безробіття, поглиблення демографічної кризи, соціальна незахищеність основної маси громадян стали реальними загрозами національній безпеці країни у різних площинах: соціально-економічній, політичній та екологічній. Зв'язок цих деструктивних процесів з непродуманістю, непослідовністю й половинчастістю суспільно-політичних та економічних реформ в Україні став очевидним явищем, що спричиняло зниження рівня довіри вітчизняного суспільства до влади. У зв'язку з цим значна частина населення втратила віру в

те, що в Україні загалом можна побудувати цивілізовану, соціально відповідальну державу, яка може забезпечити гідний рівень життя для своїх громадян. Внаслідок цього відбулася трудова міграція та масова еміграція найбільш активної частини суспільства. Окреслені проблеми ще більше поглибились після повномасштабної війни РФ проти України у 2022 р., що призвело до катастрофічного зниження рівня життя значної частини населення, безпрецедентних масштабів переміщення людей, руйнації житлового фонду, інфраструктури та інших явищ, з якими держава не зіштовхувалась впродовж усього періоду незалежності. З огляду на ці проблеми насамперед необхідно кардинально переглянути підходи і принципи регулювання соціальної сфери та вибору інструментарію вирішення проблем соціальної політики.

Мета. Розкрити теоретичні засади і здійснити аналіз бюджетних витрат на соціальний захист населення.

Методи. Проведене дослідження базується на діалектичному й системному підходах до пізнання економічних явищ і процесів. Використано наукові методи дослідження: узагальнення, систематизація, групування – для розкриття теоретичних засад соціальної політики, джерел, форм і напрямів бюджетних витрат на її реалізацію; методи економічного аналізу, порівняння, індукції та дедукції – для оцінювання практики здійснення бюджетних витрат на соціальний захист; аналізу й синтезу, порівняння – у процесі розробки напрямів удосконалення бюджетних витрат на соціальний захист в контексті підвищення їхньої ефективності.

Результати. Одна з характерних ознак соціального захисту населення в Україні – це надмірно «роздута» система соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів. Незважаючи на значні обсяги фінансування, розпорошення ресурсів між великою кількістю бюджетних програм із низькою адресністю виплат призводить до марнотратства. Отже, важливим питанням видатків бюджету на соціальну політику є вибір дієвого інструментарію їх здійснення з метою забезпечення ефективного використання коштів.

Динаміка видатків бюджетів усіх рівнів на соціальний захист населення за останні роки характеризується сталим зростанням. У 2021 р. на ці потреби було виділено 367,35 млрд грн бюджетних коштів, що на 20,63 млрд грн більше за показник 2020 р. Загалом за 2018–2021 рр. обсяги бюджетного фінансування програм соціального захисту зросли в 1,2 разу. У результаті оцінювання структури бюджетних видатків на соціальний захист населення відповідно до підрозділів функціональної класифікації виявлено, що вони суттєво змінилися протягом 2020–2021 рр. внаслідок зміни підходів до фінансування соціальних програм. Суттєво зменшилось фінансування щодо видатків на соціальний захист на випадок непрацездатності (у 4,6 разу), соціальний захист сімей, дітей та молоді (у 20,0 разів), проте видатки на соціальний захист інших категорій населення збільшилися у 7,3 разу. Це зумовлено тим, що бюджетні програми соціального захисту було переведено із фінансування з місцевих бюджетів на пряме фінансування з державного бюджету.

В Україні переважна більшість соціальних трансфертів призначається за категоріальним підходом через відсутність дієвих методів адресації та перевірки реального рівня нужденності. Через це контингент реципієнтів соціальних виплат

надміру широкий, що в умовах обмеженості бюджетного ресурсу змушує уряд мінімізувати обсяги соціальних виплат. У нашій країні надалі домінує політика соціального популізму, коли держава намагається охопити заходами соціального захисту максимально можливий контингент населення, обмеживши обсяг самих трансфертів. Відтак, дієвість таких соціальних програм сумнівна.

Перспективи. В рамках пом'якшення негативних наслідків коронакризи за рахунок коштів бюджету в Україні запроваджено такі новації соціального захисту населення: спрощення умов участі у програмі житлових субсидій; лібералізація умов отримання виплат безробітним; посилення соціального захисту сімей з дітьми; додатковий соціальний захист пенсіонерів; посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Проте обсяги фінансування бюджетних програм соціального захисту населення, безпосередньо спричинених заходами протидії епідемії коронавірусу, виявились незначними і мали слабкий вплив на загальні обсяги видатків бюджету на соціальний захист населення.

Ключові слова: соціальний захист, бюджетні витрати, бюджет, пандемія COVID-19.

Формули: 0, **рис.:** 2, **таб.:** 7, **бібл.:** 37.

JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3

Oleksandr DLUHOPOLSKYI,

D. Sc. (Economics), Professor,

Professor of the Economics Department,
West Ukrainian National University

11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,

e-mail: dlugopolsky77@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2040-8762

Andrii KOZAR,

Master, Education and Science Program «Analytical Economy»,

West Ukrainian National University

11 Lvivska street, Ternopil, 46009, Ukraine,

e-mail: andrsikozar@gmail.com

ANALYSIS OF BUDGET SPENDING ON SOCIAL PROTECTION: CHALLENGES OF THE COVID-19 PANDEMIC

Abstract

Introduction. *The inconsistency of the public policy of socio-economic development of Ukraine in recent years, in combination with the latest crisis phenomena, such as the coronavirus epidemic, Russian aggression against Ukraine, have intensified negative trends in various spheres of public life. The preservation of the low standard of living of the population, the significant scale of hidden unemployment, the deepening of the demographic crisis, the social insecurity of the main mass of citizens have become real threats to the national security of the country in various spheres: socio-economic, political, and ecological. The connection of these destructive processes with the lack of thought,*

inconsistency and half-heartedness of socio-political and economic reforms in Ukraine became an obvious phenomenon, which caused a decrease in the level of trust of the domestic society in the authorities. This caused a significant part of the population to lose faith in the fact that it is generally possible to build a civilized, socially responsible state in Ukraine, which will be able to provide a decent standard of living for its citizens. The consequence of this was labor migration and mass emigration of the most active part of society. The outlined problems deepened even more with the beginning of the full-scale war of the Russian Federation against Ukraine in 2022, which led to a catastrophic drop in the standard of living of a large part of the population, unprecedented scale of displacement of people, destruction of the housing stock, infrastructure and other phenomena that the state did not face during the entire period independence. These problems bring to the fore the need for a radical revision of the approaches and principles of regulation of the social sphere and the selection of tools for solving social policy problems.

Purpose. *To reveal the theoretical foundations and carry out an analysis of budget expenditures for social protection.*

Methods. *The conducted research is based on a dialectical and systemic approach to the knowledge of economic phenomena and processes. Numerous scientific methods of research were used: generalization, systematization, grouping – when revealing the theoretical foundations of social policy, sources, forms and directions of budget expenditures for its implementation; methods of economic analysis, comparison, induction and deduction – when assessing the practice of budget expenditures for social policy and their effectiveness; analysis and synthesis, comparison – when developing directions for improving budget expenditures for social policy in the context of increasing their efficiency.*

Results. *One of the characteristic features of social protection of the population in Ukraine is an excessively “inflated” system of social transfers at the expense of budget funds. Despite significant amounts of funding, the dispersion of resources among many budget programs with low targeting of payments leads to waste. Therefore, an important issue of budget expenditures for social policy is the choice of effective tools for their implementation to ensure the effective use of funds.*

The dynamics of budget expenditures of all levels for social protection of the population in recent years is characterized by steady growth. In 2021, UAH 367.35 billion of budget funds were allocated for these needs, which is UAH 20.63 billion more than in 2020. In general, for 2018-2021, the amount of budget financing of social protection programs increased 1.2 times. The assessment of the structure of budget expenditures for social protection of the population according to the units of functional classification shows their significant change in 2020-2021, which is a consequence of the change in approaches to the financing of a number of social programs. A significant decrease in funding took place with regard to expenditures on social protection in case of incapacity for work (by 4.6 times), social protection of families, children and youth (by 20.0 times), while expenditures on social protection of other categories of the population increased by 7.3 times. Such significant changes in the structure of expenditures on social protection of the population were provoked by the fact that a number of budgetary social protection programs were transferred from financing from local budgets to direct financing from the state budget.

In Ukraine, the vast majority of social transfers are assigned according to a categorical approach due to the lack of effective methods of addressing and checking the real level of need. Because of this, the contingent of recipients of social benefits is too wide, which, in the conditions of limited budgetary resources, forces the government to minimize the amount of social benefits. In our country, the policy of social populism continues to dominate, when the state tries to cover the largest possible contingent of the population with social protection measures, while limiting the size of the transfers themselves. Therefore, the effectiveness of such social programs is doubtful.

Discussion. *As part of mitigating the negative consequences of the corona crisis at the expense of budget funds, the following social protection innovations have been introduced in Ukraine: simplification of the conditions for participation in the housing subsidy program; liberalization of conditions for receiving unemployment benefits; strengthening of social protection of families with children; additional social protection of pensioners; strengthening of social protection of persons who provide social services. However, the amount of funding of budget programs for social protection of the population, directly caused by measures to combat the coronavirus epidemic, turned out to be insignificant and had a weak impact on the total amount of budget expenditures for social protection of the population.*

Keywords: *social protection, public spending, budget, COVID-19 pandemic.*

Formulas: 0, **fig.:** 2, **tabl.:** 7, **bibl.:** 37.

JEL Classification: H1, H4, H5, H6, H7, I18, I3.

Постановка проблеми. Належне фінансування соціальної політики – це одне з важливих завдань Уряду і пріоритетний напрямок наукових досліджень. У зв'язку з утвердженням концепції інклюзивного розвитку, імплементацією принципів антропоцентризму в різних сферах суспільного життя актуальності набувають питання пошуку нових підходів та інструментарію фінансування суспільних благ, подолання майнової нерівності і вирішення інших соціальних проблем, що неможливо здійснити без залучення значного обсягу фінансових ресурсів.

Незважаючи на те, що фінансове забезпечення соціальної політики здійснюється за рахунок коштів різних економічних агентів, в Україні серед них безумовна першість належить державі. Ресурси, зосереджені у державному та місцевих бюджетах, – це не лише джерело формування доходів значної частини населення, зайнятого у бюджетній сфері, а й фінансове підґрунтя для реалізації бюджетних програм, спрямованих на забезпечення соціального захисту населення і підтримку його доходів, фінансування найважливіших суспільних послуг, які визначають якість життя. Втім, через суспільно-політичні та економічні проблеми, спричинені глобальною пандемією, тривалу й перманентну агресію РФ проти України, зростання обсягів бюджетних ресурсів, які держава спрямовує на соціальну політику, стає проблематичним, що й визначає актуальність нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість сучасних науковців визначають соціальну політику як сукупність певних дій або цілеспрямовану діяльність у соціальній сфері життя суспільства. На думку Р. Баркера [1, с. 74], соціальна політика – це діяльність, за допомогою якої суспільство втручається та регулює відносини між індивідами, групами, громадами, соціальними закладами. Дж. Стюарт пропонує

визначення соціальної політики як сфери державної діяльності, відповідальної за створення та надання соціального захисту, що охоплює соціальні послуги та виплати [2; 3]. Соціальна політика – це система заходів, які реалізуються у різних сферах життєдіяльності суспільства (виробничій, соціальній, політичній, духовній тощо), та регулюють відносини між суспільством, колективом, громадою, особою в кожній з цих сфер і зонах їх взаємодії [4].

Окремі науковці, формулюючи визначення соціальної політики, вказують на її безпековий аспект для окремих груп. Так, В. Гілко, Л. Кормич, Е. Гансова тлумачать соціальну політику як «діяльність держави, орієнтовану на соціальні низи – декласовані елементи, маргінальні групи тощо, для того, щоб відгородити забезпечені класи від їхніх домагань шляхом розвитку державної допомоги та суспільної добродійності» [5, с. 85].

У багатьох наукових працях наголошується на полісуб'єктності соціальної політики, яку реалізує не лише держава. А. Крупнік визначає соціальну політику як «комплекс заходів, що здійснюються державними інститутами та недержавними суб'єктами з метою виявлення, задоволення та узгодження потреб та інтересів громадян, соціальних груп, територіальних громад» [6, с. 9]. На думку О. Сергієнко, соціальна політика є «діяльністю державних і цивільних інститутів, суспільних груп і окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію природних прав людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти за невід'ємного дотримання її цивільних прав і бажань» [7; 8].

Підсумовуючи розглянуті наукові підходи, можна констатувати, що соціальна політика – це діяльність з управління соціальною сферою суспільства, забезпечення матеріальних, освітніх і духовно-культурних потреб його членів, регулювання процесів соціальної диференціації різних верств суспільства, зокрема у сфері доходів економічно активного населення і непрацездатних громадян, їх доступу до суспільних благ. Найважливішим інструментом соціальної політики в ринкових умовах все ще є соціальний захист населення, який об'єднує: 1) соціальне страхування громадян, що працюють, та членів їхніх сімей за реалізації класичних ризиків, які спричиняють непрацездатність (хвороба, безробіття, каліцтво тощо); 2) соціальне забезпечення (соціальні виплати малозабезпеченим, багатодітним, жертвам стихійного лиха, біженцям та мігрантам тощо); 3) заохочувальні та допоміжні заходи особам, що налаштовані на самостійне вирішення власних проблем щодо будівництва та придбання житла, здобуття додаткової освіти, відпочинку тощо.

Для реформування бюджетних видатків на соціальну політику необхідно насамперед визначити їхні теоретичні основи. Питання тлумачення сутності поняття видатків бюджету – це один із найбільш розроблених напрямів економічної науки. Залежно від контексту розкриття можна виокремити такі підходи до розуміння сутності цього поняття:

– інституціональний, відповідно до якого видатки бюджету розглядають як норми та напрями використання бюджетних коштів. У Бюджетному кодексі України зазначено, що видатки бюджету – це «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом» [9];

– функціональний, який передбачає трактування видатків бюджету як інструмента, яким держава розпоряджається і використовує його для досягнення певних завдань [10; 11].

Об'ємно-структурні параметри видатків бюджету на соціальну політику визначаються під впливом багатьох чинників: рівня розвитку економіки, обсягу концентрації ресурсів у бюджетній системі, історичних традицій тощо. Вихідним положенням розбудови моделі бюджетного фінансування соціальної політики у нинішній Україні є ключовий принцип Загальної декларації прав людини ООН, а саме: що «кожна людина має право на такий життєвий рівень... необхідний для підтримки здоров'я і благополуччя її особисто і її сім'ї, і право на забезпечення у випадку безробіття, хвороби, інвалідності, удівства, настання старості чи інших випадків втрати засобів до існування із незалежних від неї обставин» [12]. Відповідно, призначення видатків бюджету на реалізацію соціальної політики має полягати у створенні умов, коли кожен індивід відчуватиме можливість задовольнити свої первинні фізіологічні, а також духовно-культурні потреби на рівні, який відповідатиме ухваленим у такому суспільстві стандартам.

Однією з характерних ознак соціального захисту населення в Україні тривалий час вважали надмірно «роздуто» систему соціальних трансфертів за рахунок бюджетних коштів, що в різні роки охоплювала навіть до половини населення країни. Незважаючи на значні обсяги фінансування, розпорошення ресурсів між великою кількістю бюджетних програм із низькою адресністю виплат призводило до марнотратства, оскільки суттєвих результатів для вирішення проблеми подолання бідності чи підвищення рівня життя населення вони, на жаль, не забезпечували. Відповідно, важливим питанням видатків бюджету на соціальну політику є вибір дієвого інструментарію їх здійснення з метою забезпечення ефективного використання коштів.

Новітні виклики національній безпеці, пов'язані з епідемією коронавірусу [13; 14; 15] (а в сучасних умовах – із повномасштабною війною РФ проти України) актуалізують питання щодо запровадження нових форм соціальної підтримки населення, особливо військових та внутрішньо переміщених осіб. Однією із таких новацій вважають безумовний базовий дохід. Експерименти щодо введення цієї форми соціальних трансфертів за останні роки проведено у багатьох країнах Європи. Згідно з критичним аналізом наукових теорій щодо перспектив запровадження безумовного базового доходу, в Україні ще немає підстав для використання такої форми соціального захисту [16, с. 42]. Науковці вважають, що це пов'язано зі слабкістю економіки та державних інституцій і визначають, що внаслідок такого кроку, можливо, відбудеться «зростання безробіття, попиту на алкоголь і тютюн, втрату мотивації до продуктивної праці». В. Горин та В. Булавинець, розглядаючи перспективи заснування в Україні Національного фонду добробуту, вказують, що одним із напрямів використання коштів цієї структури є реалізація програми безумовного базового доходу [17, с. 113]. Вчені аргументують доречність використання цієї форми соціальної підтримки умовами «надзвичайних обставин непереборної сили, на кшталт епідемії COVID-19, аварій та стихійних лих техногенного чи природного походження, що катастрофічно впливають на добробут значної частини населення». Для того, щоб використання такої форми

соціальних трансфертів не культивувало утриманства, вони пропонують визначити розмір тимчасового безумовного базового доходу на рівні фізіологічного мінімуму, а саму допомогу надавати тільки на період дії форс-мажорних обставин (тривалості карантину, подолання наслідків аварій чи стихійних лих тощо). Актуальність запровадження цієї форми соціальних трансфертів зростає в період військових дій в Україні, коли внутрішньо переміщені громадяни, які залишили зону бойових дій, фактично втрачають засоби для існування. Протягом періоду адаптації на території евакуації держава може підтримувати таких громадян саме через виплату безумовного базового доходу.

Іншим вектором реформування бюджетних видатків на соціальну політику є диверсифікація методів фінансування та демократизація процесу надання суспільних послуг. На думку Б. Малиняка та М. Онуфрик [18], «соціальні послуги можуть забезпечити індивідуальний та адресний підхід до людини, а виплати та пільги надаються не згідно потреби, а відповідно до певного статусу». В Україні провідну роль у наданні соціальних послуг відіграють комунальні установи соціального обслуговування (територіальні центри, соціальні служби для дітей та молоді тощо). Альтернативою комунальним закладам надання соціальних послуг є механізм аутсорсингу із залученням недержавних структур, які відповідають профілю цієї діяльності. У наукових колах визнають, що така модель використання бюджетних коштів на надання соціальних послуг має певні переваги, а саме: «у можливості залучати додаткові ресурси недержавні структури є більш гнучкими у питанні підготовки фахівців та оплати праці, більш рішучими щодо запровадження соціальних інновацій та залучення волонтерів» [18, с. 90; 19; 20; 21; 22; 23; 24].

Однак за умов війни 2022 р. широке впровадження механізму залучення недержавних структур до надання соціальних послуг за рахунок бюджетних коштів ускладнюють такі чинники: 1) відсутність чіткого правового формулювання змісту соціальної послуги; 2) надмірно ускладнена процедура внесення надавача соціальних послуг до спеціального реєстру; 3) надмірність вимог до оцінювання якості наданих соціальних послуг; 4) дефіцит ресурсів за умов їх пріоритетного спрямування на потреби захисту України.

Мета статті полягає у розкритті теоретичних засад і практики здійснення бюджетних витрат на соціальний захист населення; виявленні проблемних аспектів використання бюджетних коштів на виконання бюджетних соціальних програм; розробці практичних пропозицій щодо вдосконалення бюджетних витрат на соціальну політику в контексті підвищення ефективності використання ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Одним із головних напрямів соціальної політики сучасної держави з ринковою економікою вважають політику доходів. Вона об'єднує основні напрямки: 1) вплив на процес формування первинних грошових доходів населення на основі регулювання заробітної плати; 2) формування умов найму робочої сили, регулювання прав та обов'язків працівників і працедавців, встановлення нижньої та верхньої меж заробітної плати; 3) перерозподіл доходів завдяки диференційованому оподаткуванню різних груп та категорій одержувачів доходу, а також здійснення трансфертних платежів.

В економічному, а також соціальному й безпековому аспектах важливе значення має підтримка найбідніших верств населення через систему соціальних трансфертів; захист грошових доходів від інфляції, подолання її впливу на різні групи населення. Для вирішення цих проблем проводиться індексация, тобто збільшуються номінальні доходи залежно від темпу зростання цін.

Видатки зведеного бюджету на соціальний захист населення в Україні мають довгострокову тенденцію до зростання. Така динаміка зумовлена високим рівнем соціальних зобов'язань держави та підтримкою населення політики державного патерналізму. Незважаючи на стійке нарощування обсягів бюджетних видатків на фінансування соціальної політики на усіх рівнях бюджетної системи, воно слабо кореспондується з індикаторами рівня життя населення і соціального неблагополуччя (ступенем майнового розшарування населення, часткою населення, що перебуває за межею бідності, деприваціями за індивідуальними та колективними благами). Актуальними проблемами вважають низьку дієвість соціальних трансфертів, надмірну поляризацію населення за рівнем доходів та ін.

Динаміка видатків бюджетів усіх рівнів на соціальний захист населення за останні роки характеризується сталим зростанням (табл. 1). У 2021 р. на ці потреби було виділено 367,35 млрд грн бюджетних коштів, що на 20,63 млрд грн більше за показник попереднього року. Загалом протягом 2018–2021 рр. обсяги бюджетного фінансування програм соціального захисту зросли в 1,2 разу. Якщо оцінити управлінську ефективність цих видатків, тобто рівень виконання запланованих показників, то виявиться, що впродовж окресленого періоду відбувалось щорічне недофінансування програм соціального захисту, яке не було критичне.

Таблиця 1

Видатки зведеного бюджету України на соціальний захист населення у 2018–2021 рр., за напрямками, млрд грн

Показник	2018		2019		2020		2021	
	план	факт	план	факт	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист населення, в т. ч.:	312,52	309,36	333,90	321,79	355,94	346,72	370,27	367,35
Соціальний захист на випадок непрацевдатності	16,34	16,11	20,02	18,71	4,45	4,05	7,62	7,37
Соціальний захист пенсіонерів	158,23	157,94	191,52	191,23	212,71	212,33	212,30	211,95
Соціальний захист ветеранів війни та праці	10,45	10,23	10,15	9,88	2,31	2,24	2,39	2,33
Соціальний захист сім'ї, дітей та молоді	42,56	41,88	50,15	44,09	2,46	2,18	3,08	2,90
Соціальний захист безробітних	0,17	0,15	0,21	0,19	7,10	6,74	1,90	1,89
Допомога у вирішенні житлового питання	70,47	69,23	45,20	41,89	39,63	39,41	51,61	51,37
Соціальний захист інших категорій населення	9,32	9,25	10,35	10,19	80,27	73,50	83,27	81,85
Інша діяльність у сфері соціального захисту	4,98	4,57	6,30	5,61	7,01	6,27	8,10	7,69

Джерело: розроблено на основі [25].

У результаті оцінювання структури бюджетних видатків на соціальний захист населення відповідно до підрозділів функціональної класифікації видатків виявлено, що вони суттєво змінилися у 2020–2021 рр. внаслідок застосування інших підходів до фінансування соціальних програм. Зокрема, суттєво зменшилось фінансування мало видатків на соціальний захист на випадок непрацевдатності (у 4,6 разу), соціальний захист сімей, дітей та молоді (у 20,0 разів), а видатки на соціальний захист інших категорій населення збільшено у 7,3 разу. Такі значні зміни структури видатків на соціальний захист населення спровоковані тим, що деякі бюджетні програми соціального захисту (виплата соціальних допомог малозабезпеченим, сім'ям з дітьми, самотніми матерями) було переведено із фінансування з місцевих бюджетів (для цього місцеві бюджети отримували цільові субвенції) на пряме фінансування з державного бюджету.

В Україні найбільшим за обсягом видатків напрямом бюджетного фінансування соціального захисту населення все ще є соціальний захист пенсіонерів. На ці потреби у 2021 р. було виділено майже 212,0 млрд грн, що відповідає показнику попереднього року. Однак порівняно з 2018 р. видатки за цим напрямком зросли на третину. Ці кошти спрямовуються на виконання бюджетної програми щодо забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до основного розміру пенсій, які призначені за особливими умовами, а також покриття дефіциту бюджету Пенсійного фонду України (201,2 млрд грн), та також інші видатки, пов'язані із соціальним захистом пенсіонерів (табл. 2).

Таблиця 2

Видатки зведеного бюджету України на виконання окремих бюджетних програм у сфері соціального захисту населення у 2019–2021 рр., млрд грн

Показник	2019		2020		2021	
	план	факт	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист населення, в т. ч.:	333,90	321,79	355,94	346,72	370,27	367,35
Виплата деяких видів допомог, компенсацій, грошового забезпечення та оплата послуг	-	-	58,99	58,82	62,05	61,01
Соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи	2,34	2,33	2,17	2,14	2,57	2,37
Виплата пільг і житлових субсидій громадянам у грошовій формі	25,29	23,27	36,41	36,36	47,26	47,21
Надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання	3,01	2,99	3,02	3,01	3,05	3,04
Фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду	182,27	182,27	202,28	202,28	201,16	201,16
Інші бюджетні програми	120,99	110,93	53,07	44,11	54,18	52,56

Джерело: розроблено на основі [25].

Ефективність бюджетного фінансування соціального захисту пенсіонерів можна оцінити через показники пенсійного забезпечення в Україні. Незважаючи на стійке

зростання фонду оплати праці в країні, вітчизняна пенсійна система неспроможна належним чином виконувати свої зобов'язання щодо забезпечення матеріального добробуту непрацевдатних. Мінімальна пенсія в Україні вдвічі нижча за реальний розмір прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб. Формально середній розмір пенсії в нашій державі вдвічі перевищує офіційний показник прожиткового мінімуму для непрацевдатних, проте такий висновок необ'єктивний, адже не враховує параметрів розподілу пенсійних виплат у розрізі реципієнтів. За оцінками фахівців, сьогодні понад 2/3 пенсіонерів отримують виплати на рівні нижче середнього розміру. За розрахунками В. Горина [26, с. 315], «на початку 2020 р. 80,0 тис. осіб, або 0,7% пенсіонерів отримували пенсії у розмірі до 1,5 тис. грн/місяць, або 91,6% від офіційного та близько 47% від рівня фактичного розміру прожиткового мінімуму для непрацевдатних; основна маса пенсіонерів отримує пенсії в діапазоні від 1,5 до 3,0 тис. грн/місяць, вище 3,0 тис. грн/місяць пенсійні виплати призначені 30,3% пенсіонерів». Нижче фактичного розміру прожиткового мінімуму у 2020 р. отримували пенсії майже 3/4 усього контингенту пенсіонерів в Україні (табл. 3).

Таблиця 3

Показники рівня зайнятості, робочої сили та безробіття у 2020 р. порівняно з 2019 р. за віком у регіонах світу

Розмір пенсії, грн/місяць	2016		2017		2018		2019		2020	
	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%	тис. осіб	%
до 1000 грн	531,8	4,3	–	–	–	–	–	–	–	–
до 1400 грн	10768,5	87,5	3751,5	31,4	894,2	7,6	83,5	0,7	–	–
1401-1500 грн			2410,0	20,2	1792,0	15,3	2097,6	18,3	80,0	0,7
1501-2000 грн			3243,6	27,1	3945,1	33,7	3788,1	33,0	3949,5	34,8
2001-3000 грн			1477,0	12,4	2630,8	22,5	2781,4	24,3	3872,8	34,2
3001-4000 грн	826,1	6,7	637,8	5,3	1162,6	9,9	1203,0	10,5	1407,3	12,4
4001-5000 грн			231,7	1,9	513,2	4,4	574,1	5,0	713,1	6,3
5001-10000 грн	186,0	1,5	185,6	1,6	655,0	5,6	802,9	7,0	1052,5	9,3
більше 10000 грн			19,1	0,2	118,4	1,0	139,7	1,2	259,5	2,3
ПМоф, грн	1074,0		1247,0		1373,0		1497,0		1638,0	
ПМфакт, грн	2093,0		2318,0		2637,0		2910,0		3208,0	
Розрахункова питома вага пенсіонерів, пенсія яких нижча ПМфакт, %										
	64,07		82,64		70,93		74,11		72,28	

Джерело: розроблено на основі [26].

Суперечлива динаміка видатків також характерна для іншого напрямку фінансування соціального захисту населення – допомоги щодо вирішення житлових питань. Якщо у 2018 р. на ці потреби було виділено 69,2 млрд грн, то в 2019 р. – всього 41,9 млрд грн, у 2020 р. – 39,4 млрд грн. За цим напрямком видатків відображається фінансування програми житлових субсидій для населення на оплату комунальних послуг. Різке зниження видатків на її виконання у 2019 р. обумовлене: 1) збільшенням номінальних

доходів населення через підвищення пенсій та зростання заробітної плати в економіці й, відповідно, втратою частиною населення права на отримання субсидій; 2) запровадженням жорстких умов призначення житлових субсидій та проведення верифікації реципієнтів. Проте, якщо оцінити динаміку бюджетних програм, за якими здійснюється фінансування житлових субсидій, то можна помітити зростання видатків на програму надання допомоги у грошовій формі. На її виконання у 2021 р. було виділено 47,2 млрд грн, що майже вдвічі більше, ніж у 2019 р. Причини цього полягають у проведенні часткової монетизації житлових субсидій для стимулювання реципієнтів до ощадливого використання субсидованих комунальних благ.

Оцінити ефективність бюджетних видатків на соціальний захист населення дуже складно. Недоречно очікувати, що пряме збільшення фінансування бюджетних програм соціального захисту населення приведе до пропорційних змін показників, які визначають рівень соціального неблагополуччя (рівня бідності, майнового розшарування, недоступність базових благ); зникнуть такі деструктивні соціальні явища, як соціальне сирітство, бездоглядність дітей, сімейне насильство. Вирішити ці соціальні проблеми за допомогою нарощування бюджетних видатків неможливо, оскільки вони потребують ґрунтовної роботи впродовж тривалого часу. У сфері соціальної політики чітко виявляється дія чинника часового лагу, коли ефект від реалізованих заходів можна простежити значно пізніше, ніж завершення самої дії. Проте оцінити ефективність використання бюджетних коштів на соціальні програми можна через відстеження дієвості соціальних трансфертів у питанні приведення доходу реципієнта до рівня прожиткового мінімуму, самооцінювання населенням рівня свого соціального життя тощо.

В Україні переважна більшість соціальних трансфертів призначається за категоріальним підходом через відсутність дієвих методів адресації та перевірки реального рівня нужденності. Відповідно, контингент реципієнтів соціальних виплат надміру широкий, що в умовах обмеженості бюджетного ресурсу змушує уряд мінімізувати обсяги соціальних виплат. На думку Т. Кізими, «розміри соціальних виплат вимушено залишаються низькими та не створюють відчутного впливу на доходи населення» [27, с. 220]. Водночас органи державної влади не наважуються порушувати питання щодо відмови від декларування фінансово незабезпечених соціальних програм, оскільки ризикують втратити політичну підтримку у високо поляризованому українському суспільстві. В Україні надалі домінує політика соціального популізму, коли держава намагається охопити заходами соціального захисту максимально можливий контингент населення, обмеживши обсяги самих трансфертів. Відтак, дієвість таких соціальних програм сумнівна. Наприклад, дотепер в Україні в рамках програм соціального захисту населення призначають такі соціальні виплати, які не відповідають навіть необ'єктивному офіційному показнику прожиткового мінімуму [28, с. 91–100]:

– цільова грошова допомога непрацездатним громадянам з мінімальними доходами, яку в Україні на початок 2021 р. отримували 319,5 тис. осіб, середній розмір виплати – 43,5 грн/місяць, або 2,4% від прожиткового мінімуму (прогнозовані видатки на надання – 166,8 млн грн. на рік);

– компенсація непрацюючим особам, які надають соціальні послуги. Виплату отримували 45,1 тис. осіб, середній розмір компенсації на початок 2021 р. – 292,1 грн/місяць, або 16,5% прожиткового мінімуму (орієнтовні видатки на надання – 158,1 млн грн на рік);

– щомісячна допомога при народженні дитини, яку в 2021 р. призначено для 317,1 тис. осіб, середній розмір виплати – 887,6 грн/місяць, або 46,2% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– допомога на дітей одиницям особам, яку отримували 247,3 тис. осіб, середній розмір виплати – 1461,5 грн/місяць, або 76,0% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей;

– щомісячна допомога при усиновленні дитини. Цей вид виплат у 2021 р. призначено 4,7 тис. осіб, середній розмір виплати – 973,1 грн/місяць, або 50,7% від рівня прожиткового мінімуму для відповідної вікової категорії дітей.

Отже, бюджетні видатки на надання соціального захисту населенню в Україні розпоршуються на великий перелік нерідко дріб'язкових соціальних виплат, які неспроможні реально виконати своє призначення – знизити гостроту бідності та підтримати їхніх реципієнтів у складних життєвих обставинах. За аналітичними оцінками, в Україні зберігається високий рівень майнової нерівності, розрив між рівнем доходів найбідніших і найбагатших прошарків вітчизняного суспільства сягає десятків разів [29]. Періодичні соціологічні дослідження засвідчують, що незважаючи на постійне номінальне зростання доходів населення, від 60 до 80% населення країни ідентифікують себе як бідні [30, с. 5]. Необ'єктивність розмірів соціальних трансфертів не тільки не вирішує, а й консервує складні соціальні проблеми. Наприклад, слабкість фінансової підтримки процесів усиновлення дітей в Україні, на наш погляд, є причиною стійкого зменшення кількості випадків усиновлення дітей. Так, якщо у 2000 р. було усиновлено 7,69 тис. дітей, то у 2015 р. – всього 3,21 тис. дітей, а в 2020 р. – 1,96 тис. [31]. Звісно, матеріальний чинник не є провідним у цьому контексті, проте значна частина потенційних батьків не наважується усиновлювати дітей саме через ризик погіршення матеріального становища за умов слабкості фінансової підтримки з боку держави.

Функціонування системи охорони здоров'я спрямоване на забезпечення однієї із провідних соціальних потреб – медичного обслуговування. У сучасному цивілізованому суспільстві кожна людина, незалежно від рівня доходів чи інших характеристик має право на отримання медичної допомоги, а завдання держави – через надані їй повноваження забезпечити реалізацію цього права. Турбота про здоров'я населення – це один із виявів реалізації соціальної функції держави і складовою соціальної політики. Вона реалізується через виконання завдань охорони здоров'я: профілактику втрати здоров'я людини за рахунок проведення протиепідемічних та профілактичних заходів для недопущення епідемій і профілактики захворювань; надання медичних послуг у рамках лікування захворювань; санаторно-курортне обслуговування населення в поєднанні із відпочинком. Водночас забезпечення належного функціонування галузі охорони здоров'я має значний економічний ефект, адже сприяє зменшенню втрат робочого часу, підвищенню продуктивності праці.

З огляду на історичний досвід в Україні функціонує державна модель фінансування охорони здоров'я, оскільки провідним джерелом фінансових ресурсів для медичних закладів є бюджетні кошти. Проте, за даними сателітних рахунків галузі охорони здоров'я та соціальної допомоги, значним джерелом фінансування галузі є власні кошти населення, які у 2019 р. становили 144,2 млрд грн, або 49,1% сукупних ресурсів, спрямованих на охорону здоров'я з усіх джерел. Вагому частину цих витрат населення становлять кошти, спрямовані на придбання медикаментів та проведення оперативних втручань. Щодо внеску держави, то з бюджетів усіх рівнів у 2019 р. на потреби охорони здоров'я було виділено 136,1 млрд грн, що становить 46,4% від сукупних ресурсів галузі [32].

У рамках бюджетного фінансування охорони здоров'я кошти на її потреби надходять через кілька каналів: шляхом прямого покриття витрат державних та комунальних закладів охорони здоров'я з державного та місцевих бюджетів; через програму державних медичних гарантій, яку реалізує Національна служба здоров'я України (НСЗУ). У 2021 р. на потреби охорони здоров'я з бюджетів усіх рівнів було заплановано спрямувати 200,5 млрд грн, або в 1,14 разу більше обсягів попереднього року. Проте показовим є те, що тільки за 2020–2021 рр. бюджетне фінансування охорони здоров'я збільшилось на 72,1 млрд грн, або в 1,6 разу, а загалом за період 2018–2021 рр. – в 1,7 разу. Стрімке зростання видатків бюджету на охорону здоров'я безпосередньо відбулось внаслідок пандемії COVID-19, яка найбільше охопила Україну саме у 2020–2021 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Видатки зведеного бюджету України на надання послуг охорони здоров'я (за видами послуг та рівнями бюджетів) у 2018–2021 рр., млрд грн

Показники млрд грн		2018		2019		2020		2021 (план)	
		%	млрд грн	%	млрд грн	%	млрд грн	%	
Видатки на послуги охорони здоров'я, всього, в т. ч.:	всього	115,9	100,0	128,4	100,0	175,8	100,0	200,5	100,0
	держ. бюдж.	22,6	19,5	38,6	30,1	124,9	71,0	170,0	84,8
	місц. бюдж.	93,2	80,4	89,8	69,9	50,9	29,0	30,5	15,2
послуги поліклінічної, амбулаторної, швидкої та невідкладної допомоги, в т.ч.:	всього	22,5	100,0	15,9	100,0	8,1	100,0	5,6	100,0
	держ. бюдж.	0,1	0,4	0,2	1,3	0,1	1,2	0,2	3,6
	місц. бюдж.	22,3	99,1	15,7	98,7	8,0	98,8	5,4	96,4
послуги первинної медико-санітарної допомоги	всього	9,7	100,0	2,3	100,0	2,4	100,0	2,7	100,0
	держ. бюдж.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	місц. бюдж.	9,7	100,0	2,3	100,0	2,4	100,0	2,7	100,0
послуги загального профілю та санаторно-курортні послуги	всього	68,3	100,0	72,2	100,0	38,6	100,0	26,9	100,0
	держ. бюдж.	7,3	10,7	8,2	11,4	7,8	20,2	14,4	53,5
	місц. бюдж.	61,0	89,3	64,0	88,6	30,8	79,8	12,5	46,5
санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи	всього	1,6	100,0	1,9	100,0	4,4	100,0	5,5	100,0
	держ. бюдж.	1,6	100,0	1,7	89,5	4,2	95,5	5,3	96,4
	місц. бюдж.	0,0	0,0	0,2	10,5	0,2	4,5	0,2	3,6

продовження таблиці 4

інші послуги	всього	23,5	100,0	38,4	100,0	124,7	100,0	162,5	100,0
	держ. бюдж.	13,6	57,9	28,5	74,2	112,8	90,5	150,1	92,4
	місц. бюдж.	9,9	42,1	9,9	25,8	11,9	9,5	12,4	7,6

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Проведення медичної реформи, а також необхідність реагування держави на загрози, спричинені пандемією COVID-19 в Україні, призвели до радикальних змін у структурі бюджетного фінансування охорони здоров'я. Перехід до програми державних медичних гарантій, видатки на яку покриває НСЗУ, призвів до посилення ролі державного бюджету як джерела фінансування охорони здоров'я поряд із втратою значення місцевих бюджетів. За період 2018–2021 рр. частка державного бюджету в структурі бюджетного фінансування охорони здоров'я зросла з 19,5% до 85% сукупного обсягу, що перетворило його на головний канал надходжень бюджетних коштів для потреб медицини. Водночас загрози, зумовлені поширенням в Україні пандемії коронавірусу, були рушієм для форсованого нарощування бюджетних видатків на санітарно-профілактичні та протиепідемічні заходи – у 2021 р. порівняно з 2018 р. вони зросли вчетверо (з 1,6 млрд грн до 5,5 млрд грн). Тільки в 2020 р. Збільшення фінансування профілактики та протиепідемічних заходів становило 2,5 разу, у 2021 р. на ці потреби було виділено ще додатково 1,1 млрд грн.

Основні структурні зміни видатків бюджету на охорону здоров'я відбулись у результаті проведення системної медичної реформи, яка має докорінно змінити модель фінансування галузі. Планом проведення медичної реформи передбачено поетапне впровадження Програми державних медичних гарантій. Оплата медичних послуг та медикаментів для населення буде здійснюватись з державного бюджету в межах розроблених стандартів надання медичних послуг. Розпорядником бюджетних коштів, які спрямовуються з бюджету на фінансування Програми державних медичних гарантій, визначено Національну службу здоров'я України. У 2021 р. за Програмою державних медичних гарантій було передбачено надання 35 пакетів медичних послуг, зокрема пакет вакцинації проти COVID-19. Порівняно з 2020 р. було введено додатково 8 пакетів медичних послуг, у т. ч. шляхом розділення наявних пакетів медичної допомоги [33].

У 2020 р. на Програму медичних гарантій з державного бюджету було спрямовано 89,5 млрд грн, або 2,1% від ВВП (рис. 1). Крім старту Програми медичних гарантій, на структуру бюджетного фінансування охорони здоров'я у 2020–2021 рр. суттєво вплинула реалізація заходів для протидії наслідкам поширення пандемії COVID-19. Для цього в складі Державного бюджету України було утворено Фонд боротьби з хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2. За рахунок коштів цього цільового бюджетного фонду було започатковано бюджетні програми, які передбачали зміцнення матеріальної бази медичних закладів, фінансову підтримку лікарів та медичного персоналу, залучених до проведення заходів зі стримування епідемії та лікування хворих на COVID-19 (табл. 5).

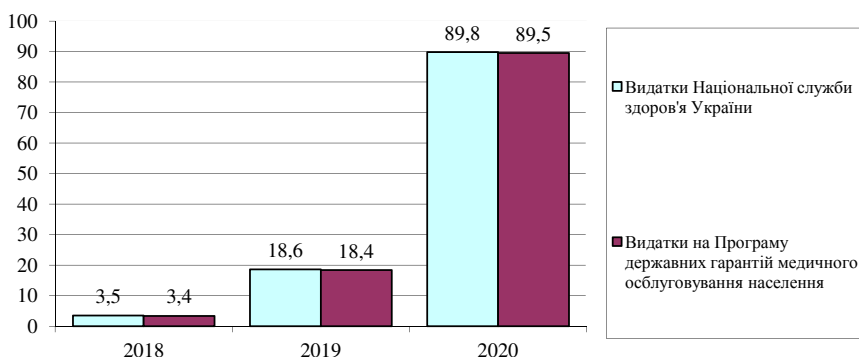

Рис. 1. Обсяг бюджетних видатків на Національну службу здоров'я України та Програму медичних гарантій у 2018–2020 рр., млрд грн

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Таблиця 5

Видатки Державного бюджету України на окремі бюджетні програми у галузі охорони здоров'я у 2018–2020 рр., млрд грн

Показники	2018		2019		2020	
	план	факт	план	факт	план	факт
Громадське здоров'я та заходи боротьби з епідеміями	1,6	1,6	1,8	1,7	4,6	4,2
Спеціалізована та високоспеціалізована медична допомога, що надається загальнодержавними закладами охорони здоров'я	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,3
Діагностика і лікування захворювань із впровадженням експериментальних та нових медичних технологій	1,6	1,6	1,7	1,7	2,1	2,0
Забезпечення медичних заходів окремих державних програм та комплексних заходів програмного характеру	5,9	5,9	6,6	6,5	8,1	7,0
Розвиток системи екстреної медичної допомоги	0,0	0,0	0,0	0,0	0,9	0,7
Лікування громадян України за кордоном	0,6	0,6	0,9	0,9	1,1	1,1
Поліпшення охорони здоров'я на службі	0,2	0,0	0,10	0,1	0,9	0,7
Будівництво сучасного лікувально-діагностичного комплексу Національної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит»	0,9	0,9	0,0	0,0	0,0	0,0
Видатки з Фонду боротьби з хворобою COVID-19, що спричинена коронавірусом SARS-CoV-2, в т.ч.:						
Придбання обладнання для приймальних відділень опорних закладів охорони здоров'я	0,0	0,0	0,0	0,0	2,3	2,3
Здійснення доплат медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я	0,0	0,0	0,0	0,0	5,5	5,3
Забезпечення готовності та реагування системи громадського здоров'я на спалахи гострої респіраторної хвороби COVID-19	0,0	0,0	0,0	0,0	5,4	3,3

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Незважаючи на те, що головним мотивом створення Фонду боротьби з хворобою COVID-19 було фінансування цільових програм медичного спрямування, понад третину фактичного обсягу видатків цього фонду було спрямовано на напрямки, які не мають жодного стосунку до боротьби з пандемією. Загальний обсяг коштів Фонду на 2020 р. був визначений на рівні 80,9 млрд грн, з яких фактично було використано 66,5 млрд грн. З цієї суми 25,7 млрд грн, або майже 40% витрачено на програму будівництва, реконструкції та ремонту доріг державного значення, а на фінансову підтримку тих, хто безпосередньо був задіяний у подоланні наслідків коронакризи (медики, військові, працівники поліції) – сумарно 10,0 млрд грн (рис. 2), а видатки на придбання вакцин від хвороби взагалі не були профінансовані.

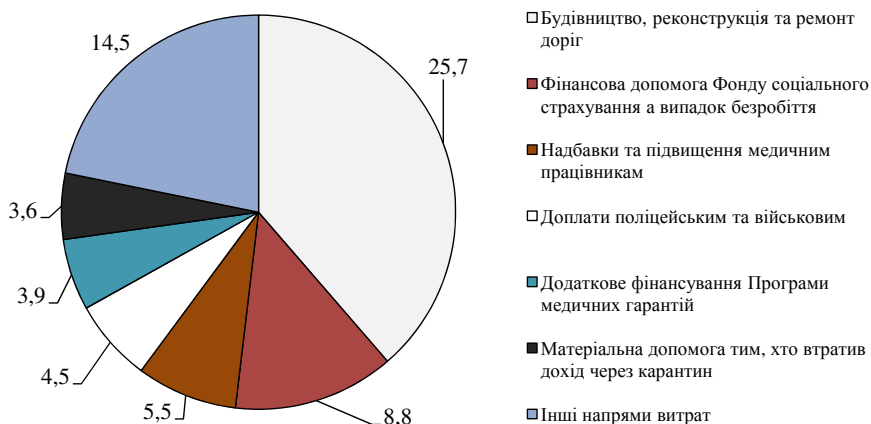

Рис. 2. Структура витратів Фонду боротьби з хворобою COVID-19 в Україні у 2020 р., %

Джерело: розроблено на основі [34].

Медична реформа та заходи з протидії епідемії COVID-19 суттєво вплинули на міжбюджетні відносини щодо фінансування охорони здоров'я. Перехід до фінансованої з державного бюджету Програми медичних гарантій спричинив різке зменшення обсягів медичної субвенції місцевим бюджетам – якщо у 2018 р. її обсяг становив 61,7 млрд грн, то у 2020 р. – всього 14,6 млрд грн, що в 4,2 разу менше. Для протидії поширенню захворювання на COVID-19 органи місцевого самоврядування отримали додаткові субвенції на придбання необхідного медичного устаткування і забезпечення ліжкового фонду закладів охорони здоров'я апаратами ШВЛ. Загальний обсяг таких трансфертів у 2020 р. становив понад 2,4 млрд грн (табл. 6).

Таблиця 6

Субвенції з державного бюджету України місцевим бюджетам на потреби охорони здоров'я у 2018–2020 рр., млрд грн

Показники	2018		2019		2020	
	план	факт	план	факт	план	факт
Субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на потреби охорони здоров'я, в т.ч.:	64,78	63,82	58,62	58,12	22,47	21,84

продовження таблиці 6

Медична субвенція	61,65	61,65	56,11	56,11	14,58	14,55
Субвенція на здійснення підтримки окремих закладів та заходів у системі охорони здоров'я	н.д.	н.д.	н.д.	н.д.	3,61	3,55
Субвенція на реформування регіональних систем охорони здоров'я в рамках проекту «Поліпшення охорони здоров'я на службі у людей»	1,7	0,8	1,05	0,67	1,0	0,8
Субвенція на відшкодування вартості лікарських засобів для лікування окремих захворювань	1,1	1,0	–	–	–	–
Субвенції з Фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, в т.ч.:						
Субвенція на забезпечення подачею кисню ліжкового фонду закладів охорони здоров'я, які надають стаціонарну медичну допомогу	–	–	–	–	1,5	1,4
Субвенція для забезпечення опорних закладів охорони здоров'я у госпітальних округах медичним обладнанням	–	–	–	–	1,0	1,0

Джерело: розроблено на основі даних звітності Державної казначейської служби України.

Незважаючи на те, що глобальна пандемія захворюваності на COVID-19 найбільше вплинула на бюджетне фінансування охорони здоров'я, вона також призвела до коригування параметрів фінансування соціального захисту населення. Це було реакцією на негативні наслідки впливу пандемії на добробут населення. Відповідно до дослідження ЄБРР, внаслідок коронакризи погіршився добробут понад 2/3 вітчизняних домогосподарств, а понад чверть із них змушені були економити на продуктах харчування. Економічні проблеми, спровоковані пандемією, поставили за межу бідності 6 млн громадян [35]. У рамках реалізації заходів, спрямованих на пом'якшення негативних наслідків коронакризи, було запроваджено такі новації соціального захисту населення [36]:

– спрощення умов участі у програмі житлових субсидій. Зокрема, частині громадян, яким призначено житлові субсидії, було автоматично продовжено їх нарахування на період дії карантинних обмежень. Реципієнти виплат додатково отримали компенсації на оплату комунальних послуг (у середньому по 300 грн). Також у зв'язку із збільшенням термінів вимушеного перебування вдома було підвищено норми споживання побутових зручностей (води, газу, електрики), а також призупинено нарахування штрафних санкцій за заборгованість з оплати послуг житлово-комунального господарства;

– лібералізація умов отримання виплат у зв'язку з безробіттям, підвищення рівня соціального захисту безробітних. Зокрема, було спрощено умови подання заяв та інших документів на отримання допомоги з безробіття (в т. ч. передбачено можливість її подання онлайн) та підвищено на період дії карантину мінімальний розмір виплати з 650 грн до 1,0 тис грн. Додатково до цього, було впроваджено новий вид соціальної підтримки – допомоги з часткового безробіття для ФОП та найманих працівників, які втратили частину доходу від карантинних обмежень;

– посилення соціального захисту сімей з дітьми. Зокрема, на період дії карантинних обмежень було введено новий вид щомісячної соціальної допомоги на

дітей для безробітних осіб та ФОП I-II групи, які постраждали від карантину. Розміри цієї допомоги становили від 1,8 до 3,0 тис. грн на дитину залежно від її віку;

– додатковий соціальний захист пенсіонерів. Зокрема, для пенсіонерів з розміром пенсії нижче 5,0 тис. грн, реципієнтів державної соціальної допомоги у зв'язку з інвалідністю та соціальних пенсій (переважна більшість контингенту) було виплачено одноразову допомогу у розмірі 1,0 тис грн. Пенсіонерам віком понад 80 років та пенсією до 9,2 тис. грн було встановлено надбавку до пенсії на рівні 0,5 тис. грн. Крім цього, було проведено індексацію пенсій на 11%, а для пенсіонерів з тривалим страховим стажем мінімальний розмір пенсії визначено на рівні 2,1 тис. грн;

– посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Для працівників центрів соціального обслуговування, які піддаються ризику у зв'язку з виконанням професійних обов'язків з надання соціальних послуг, було введено доплату в розмірі 100% заробітної плати. Проте зобов'язання з фінансування цієї доплати було покладено на місцеві бюджети. Переважно через нестачу коштів такі виплати не проводились.

Заходи, впроваджені як реагування на коронакризу, переважно, були пов'язані з наданням різних форм соціальної підтримки окремих категорій населення у грошовій формі. Відтак, вони призвели до збільшення фінансування соціальних бюджетних програм та започаткування нових. З огляду на те, що виокремити вплив «коронавірусних» заходів на зміну фінансування наявних бюджетних програм соціального захисту населення складно, то звернемо увагу на додаткові бюджетні програми у зв'язку з протидією пандемії COVID-19. У рамках фінансування соціального захисту населення було започатковано кілька бюджетних програм, на виконання яких у 2020 р. виділено з бюджетів усіх рівнів 4,9 млрд грн, а в 2021 р. – всього 3,0 млрд грн. У процесі планування показників бюджету на 2020 р. відповідні видатки у сфері соціального захисту на подолання наслідків епідемії були визначені обсягом майже 9,9 млрд грн. Таким чином, хоча Україна у 2020–2021 рр. була серед світових лідерів за темпами поширення захворювання та його негативними наслідками, це не суттєво вплинуло на показники видатків бюджету на соціальний захист населення (табл. 7).

Таблиця 7

Видатки на бюджетні програми соціального захисту населення в рамках протидії епідемії коронавірусу в Україні у 2020–2021 рр., млрд грн.

Показник	2020		2021	
	план	факт	план	факт
Обсяг видатків бюджетів на соціальний захист, в т. ч.:	355,94	346,72	370,27	367,35
Фінансова допомога Фонду соціального страхування України, для страхових виплат медичним працівникам державних і комунальних закладів охорони здоров'я та членам їх сімей внаслідок захворювання коронавірусною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками	0,23	0,06	0,36	0,29

Надання Пенсійним фондом України допомоги застрахованим особам на період здійснення обмежувальних протиепідемічних заходів, запроваджених з метою запобігання поширенню гострої респіраторною хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2	8,28	3,61	2,80	2,71
Виплата допомоги на дітей ФОП (I-II група), за рахунок коштів, які виділені із фонду боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2, та її наслідками	1,37	1,27	-	-

Джерело: складено на основі [25].

Щодо впливу пандемії COVID-19 на параметри фінансування соціальної політики з місцевих бюджетів, то він виявився недостатньо вагомим. За оцінками фахівців, з місцевих бюджетів безпосередньо на заходи протидії епідемії у 2020 р. було витрачено всього 10,3 млрд грн, або 2,1% від сукупних видатків. Органи місцевого самоврядування практично не затверджували нових бюджетних програм, спрямованих на фінансування протидії COVID-19. Видатки на закупівлю медичних препаратів (засобів захисту та засобів дезінфекції, медикаментів тощо), заклади охорони здоров'я забезпечувались обладнанням у межах передбачених обсягів фінансування наявних бюджетних програм. З метою ефективного реагування на пандемію здійснювались організаційні заходи щодо реформатування ліжкового фонду та медичного персоналу (збільшення ліжкового фонду та персоналу в інфекційних та спеціальних «коронавірусних» відділеннях та їх скорочення в інших підрозділах медичних закладів). Завдяки цьому не було значних змін у загальних обсягах фінансування як охорони здоров'я, так і соціального захисту населення на рівні бюджетів територіальних громад у 2020–2021 рр.

В останнє десятиліття виникли нові загрози національній безпеці, пов'язані з іноземною агресією проти України, що розвинулась у повномасштабну війну на початку 2022 р., а також продовженням поширення епідемії коронавірусу. Руйнація економіки окупованих територій, мільйони внутрішньо переміщених осіб, масова зовнішня міграція актуалізують питання щодо реформування практики бюджетного фінансування соціальної політики в умовах жорстких бюджетних обмежень. Визначальними напрямками такого реформування мають бути такі:

– вдосконалення планування та прогнозування бюджетних видатків на соціальну політику, основою цього має бути нова методологічна основа. Політика «поверхневого» планування видатків на підставі власних міркувань представників влади про першочергові напрями спрямування коштів бюджету з широким використанням методу екстраполяції в процесі їх планування має бути змінена на цілеорієнтоване середньострокове планування бюджету, що передбачає його тісний зв'язок із стратегічними пріоритетами розвитку відповідних адміністративно-територіальних формувань. Такий перехід дасть змогу підвищити об'єктивність визначення потреби у бюджетних коштах на фінансування соціальної політики, що винятково важливо за умов їх дефіциту;

– інноватизація інструментарію бюджетного фінансування соціальної політики, що передбачатиме впровадження альтернативних методів та каналів спрямування бюджетних коштів на надання соціальної допомоги та соціальних послуг, демократизація цих відносин із залученням недержавних структур. Важливою умовою успішності цього напряму реформування видатків бюджету на соціальну політику є посилення кореляції між їх обсягами та отриманими результатами у формі наданих бюджетних благ. Пряме бюджетне фінансування суспільних благ варто поєднувати з активним впровадженням непрямих методів фінансування, що формують передумови для диверсифікації джерел коштів на соціальну політику та підвищення якості послуг.

Соціальна політика у сфері регулювання доходів населення має також передбачати підвищення ефективності програм соціальних трансфертів, адже чинна система соціальної допомоги має певні недоліки: недостатній обсяг допомоги для суттєвого покращення добробуту громадян; слабка методологічна розробленість процедур призначення допомоги (відсутність системи оцінювання дієвості соціальної допомоги; несформованість інформаційної бази про потенційних реципієнтів; відсутність дієвих механізмів забезпечення адресності форм соціальної підтримки);

недостатній контроль за призначенням допомог, зміщення акцентів не на допомогу соціально вразливим чи неблагополучним родинам та виявлення їх реальних потреб у такій допомозі, а на виконання контрольних та дозвільних функцій.

З огляду на ці проблемні аспекти реформування системи соціальних трансфертів має передбачати такі кроки:

– захист бідних шляхом посилення адресності програм соціальної допомоги, ліквідація фінансово незабезпечених програм соціального захисту, концентрація бюджетних коштів на найбільш важливих напрямках соціальної політики;

– переведення у грошову форму соціальних пільг, зокрема житлових дотацій і пільг з транспортного обслуговування. Це дасть змогу громадянам самим вибирати, скільки вони хочуть витратити на житло чи транспортні послуги, а також приведе до поліпшення фінансового становища надавачів цих послуг, створення передумов для демократизації процесу надання суспільних послуг. Необхідно перейти до такої моделі надання соціальних пільг, яка не передбачатиме виявів дискримінації громадян за територіальним підходом, а також мінімізує етичний дискомфорт (ефект стигматизації) для реципієнтів;

– впорядкування державної соціальної допомоги, здійснення заходів щодо посилення адресності соціальної підтримки окремих груп населення з урахуванням матеріального стану й умов проживання сім'ї (запровадження економічно обґрунтованих критеріїв визначення права на отримання державної соціальної допомоги; заохочення громадян до активної життєвої позиції та прагнення покращити рівень життя своєї сім'ї власними зусиллями; підвищення розмірів усіх видів державної соціальної допомоги до рівня прожиткового мінімуму відповідних соціальних груп населення);

– спрощення процедур призначення всіх видів державної соціальної допомоги через застосування: мережі консультаційних служб для широкого інформування громадян про їхні права й обов'язки у сфері надання державної соціальної допомоги; сучасних інформаційних технологій для дистанційного консультування громадян, визначення права особи на державну соціальну допомогу та призначення такої допомоги.

Важливою проблемою, яка негативно позначається на ефективності системи соціальних трансфертів, є низька адресність допомоги у грошовій формі. Зазвичай, натуральні трансферти призначають за категоріальним принципом без перевірки нужденності, що підвищує помилку включення. Проте варто звернути увагу на інший аспект таких трансфертів – моральне приниження, яке можуть відчувати реципієнти у прог користування субсидованими послугами (показовим є право на безкоштовний проїзд у громадському транспорті для учасників бойових дій чи пенсіонерів). Проблему конфліктності соціальних трансфертів у натуральній формі можна вирішити через переведення їх у грошову форму із частковим впровадженням (для окремих видів трансфертів) перевірки нужденності реципієнта.

У зарубіжних країнах вироблено кілька методик оцінювання нужденності реципієнтів соціальних виплат: пряме оцінювання з відвідуванням заявника; бальний метод; залучення до громадських робіт та інші. В Україні останній метод адресування соціальних виплат практично не застосовується, хоча довів свою ефективність у США та інших країнах (необхідність виконання певного обсягу громадських робіт для отримання соціальної допомоги «відсіває» з кола реципієнтів більш заможних громадян). Щодо методу прямого оцінювання, то він в Україні обмежено застосовується для призначення соціальних виплат малозабезпеченим громадянам, а також у місцевих програмах соціальної допомоги за зверненням до органу місцевого самоврядування.

Незважаючи на переваги методу прямого оцінювання, доцільність його застосування визначає дія двох чинників: по-перше, розміри соціальної виплати (оскільки значний розмір соціальної допомоги є підставою для пошуку способів його отримання без реальних підстав); по-друге, обсяг бюджетних витрат на цільову програму соціальної допомоги (чим вищі витрати на надання виплат, тим більш доречно впроваджувати метод прямого оцінювання нужденності) [37, с. 4–6]. На відміну від інших методів адресування соціальних виплат, пряма перевірка нужденності пов'язана із значними транзакційними витратами, що знижують ефект від її використання у процесі призначення соціальних трансфертів. Тому доцільно передбачити два варіанти прямого оцінювання нужденності – документальний (коли перевірці підлягають документи, які підтверджують рівень доходів чи майновий статус заявника) та очний (перевірка не тільки документації, а й місця проживання реципієнта). Останній варіант варто застосовувати у тому разі, якщо розміри соціального трансферту значні та є вагомими підстави вважати, що фактичний рівень добробуту заявника не відповідає декларованому у поданих документах.

Загалом проведення реформи надання суспільних послуг потребує вирішення багатьох організаційних та методологічних питань. Насамперед необхідна чітка та об'єктивна методика калькулювання вартості послуг соціальної сфери для того, щоби перейти до механізму їх замовлення на умовах конкурсу. Приватні структури матимуть інтерес до участі у таких конкурсах тільки у разі, якщо будуть мати уявлення про фінансові аспекти надання послуг за бюджетний кошт (потенційні надходження, витрати тощо). Щодо мережі комунальних закладів соціальної сфери, то в рамках проведення реформи вона має бути оптимізована за рахунок закриття чи приватизації тих закладів, які показують низькі результати діяльності. Кошти, вивільнені на їх

утримання, можуть бути спрямовані на зміцнення матеріальної бази інших закладів соціальної сфери.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Бюджетне фінансування соціального захисту населення в Україні характеризується зростанням обсягів за збереження недостатнього рівня ефективності форм соціальної підтримки. Відповідно, стратегічними напрямками реформування бюджетних видатків на соціальний захист населення мають бути посилення адресності соціальної допомоги з одночасним значним підвищенням рівня виплат, поступовий перехід до грошової форми надання соціальних трансфертів, перманентний моніторинг ефективності соціального захисту для оперативного коригування бюджетних програм. На жаль, в політиці соціальних трансфертів України бюджетні видатки на надання соціального захисту населенню розпоршуються на великий перелік дріб'язкових соціальних виплат, які не спроможні реально виконати своє призначення – зменшити гостроту бідності і підтримати реципієнта у складних життєвих обставинах.

У рамках пом'якшення негативних наслідків коронакризи за рахунок коштів бюджету було впроваджено такі новації соціального захисту населення: спрощення умов участі у програмі житлових субсидій; лібералізація умов отримання виплат з безробіття; посилення соціального захисту сімей з дітьми; додатковий соціальний захист пенсіонерів; посилення соціального захисту осіб, які надають соціальні послуги. Проте обсяги фінансування бюджетних програм соціального захисту населення, що пов'язані безпосередньо із заходами протидії епідемії коронавірусу, виявились незначними і мали слабкий вплив на загальні обсяги видатків бюджету із соціального захисту населення.

Література

1. Barker R.L. The Social Work Dictionary. 5th Edition. NASW Press, 2003. 493 p.
2. The Blackwell Encyclopedia of Social Work / Ed. by M. Davies. URL: <http://cenbooks.infobrufile.php?id=0631214518>
3. Медяник В. А. Поняття державної соціальної політики: адміністративно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 3. С. 528–531.
4. Крюков О. Соціальна політика як необхідна умова функціонування соціальної держави. Актуальні проблеми державного управління. 2010. № 1. С. 31–37.
5. Гілко В., Кормич Л., Гансова Е. Соціальні орієнтири державної політики. Діагностика соціального розвитку Одеського регіону: моногр. Одеса : ОРІДУ, 2005. 376 с.
6. Крупнік А. Соціально-захисна спрямованість державної соціальної політики в умовах трансформації українського суспільства : моногр. Одеса, 2002. 169 с.
7. Сергієнко О. Соціальна політика в сучасному світі та в Україні. Україна: аспекти праці, 2002, № 1. С. 31–37.
8. Оберван О. Р. Економічна сутність соціальної політики в умовах формування інноваційної економіки в Україні. Ефективна економіка, 2012, № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1143>. (дата звернення 26.07.2022).
9. Бюджетний кодекс : Закон України від 08.07.2010 р. №2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17>
10. Монаєнко А. Організація, форми і методи фінансування видатків бюджету. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ,

-
- 2009, № 1. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2009/09maofvb.pdf
11. Польшинська К. Поняття та сутність правового регулювання видатків місцевих бюджетів. Молодий вчений, 2016, № 2 (29), С. 209–213.
 12. Загальна декларація прав людини ООН, № 995-015 від 10.12.1948 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
 13. Kozlovskiy S., Bilenko D., Dluhopolskiy O., Vitvitskiy S., Bondarenko O., Korniiichuk O. Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju - Problems of Sustainable Development*, 2021, Vol. 16 (1), 17–28.
 14. Simakhova A., Dluhopolskiy O., Kozlovskiy S., Butenko V., Saienko V. Healthcare sector in European countries: assessment of capacity under COVID-19 pandemic. *Problems and Perspectives in Management*, 2022, Vol. 20 (1), 22–32.
 15. Polianovskiy H., Zatonatska T., Dluhopolskiy O., Liutyi I. Digital and technological support of distance learning at universities under COVID-19 (case of Ukraine). *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 2021, Vol. 13 (4), 595–613.
 16. Длугопольський О., Длугопольська Т. Концепція безумовного базового доходу як альтернатива Бісмарківській моделі держави добробуту: від теоретичних студій до експериментальних практик. *Економіка: реалії часу*. 2017. № 2 (30). С. 32–46.
 17. Горин В., Булавінець В. Перспективи заснування суверенного фонду добробуту в Україні у контексті реагування на новітні виклики суспільному добробуту. *Економічний дискурс*. 2020. Вип. 2. С. 109–116.
 18. Малиняк Б., Онуфрик М. Придбання соціальних послуг органами місцевого самоврядування у приватних суб'єктів: проблеми адміністрування та фінансування. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2020. Вип. 3. С. 86–101.
 19. Малиняк Б., Горин В., Письменний В. #Аналізуємобюджет: доступно про головне : посіб.; за ред. Б. Малиняка. Тернопіль : Zazaprint, 2017. 78 с.
 20. Schick A, Keith R., Davis E. Manual on the Federal Budget Process. *CRS Report 91-902 GOV*, December 24, 1991. 218 p.
 21. Adizes I. On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions, 2020. URL: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html
 22. Ефективність державного управління / За ред. І. Розпунтенка. Київ : К.І.С., 2002. 420 с.
 23. Про результативні показники бюджетної програми: Наказ Міністерства фінансів України № 1536 від 20.12.2010 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1353-10>
 24. Інструкція з підготовки бюджетних запитів головними розпорядниками бюджетних коштів до проєкту бюджету громади на 2022 р. URL: <https://mkocubynska-gromada.gov.ua/news/1633433121>
 25. Видатки зведеного бюджету України. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program&view=table>
 26. Горин В. П. Фінансовий механізм забезпечення суспільного добробуту: теоретична концептуалізація та проблеми функціонуванн : моногр. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 516 с.

27. Кізима Т. О. Фінанси домогосподарств: сучасна парадигма та доміанти розвитку : моногр. Київ : Знання, 2010. 431 с.
28. Соціальний захист населення України у 2020 р.: Статистичний збірник. Відп. за вип. І. Сенік. Київ : Державна служба статистики України, 2021. 122 с.
29. Насібова О. В. Фінансовий механізм соціального захисту як інструмент регулювання рівня життя населення. Інвестиції: практика та досвід. 2021. № 10. С. 48–54.
30. Міжнародні співставлення та позиціонування України за показниками бідності. [Бідність в Україні: міжнародний та регіональний вимір] : Матеріали круглого столу «Реалії та перспективи подолання бідності в Україні». Київ : ТОВ «Інформаційно-аналітична фірма ЕКСОР», 2010. 35 с.
31. Іщук Л. Роль бюджетів у фінансуванні соціальної сфери: теоретичні та практичні аспекти. Економічний форум. 2020. № 3. С. 110–117.
32. Сателітний рахунок охорони здоров'я в Україні у 2019 р. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
33. Програма медичних гарантій: впровадження в Україні. Міністерство охорони здоров'я. URL: https://moz.gov.ua/uploads/0/3798-programa_medicnih_garantijvprovadzenna_v_ukraini.pdf
34. Венцель В., Пилипів В., Слободян Р. Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. Аналітичний звіт. Київ : U-LEAD з Європою, 2021. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf
35. Pandemic hits EBRD regions harder than advanced Europe – survey. URL: <https://www.ebrd.com/news/2020/pandemic-hits-ebrd-regions-harder-than-advanced-europe-survey.html>
36. Ломоносова Н., Боброва А. Коронавірус і соціальний захист: між реформою і кризою, 2020. URL: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoi-i-kryzoiu>
37. Сініцина І. Забезпечення адресності соціальної допомоги за допомогою бального методу з'ясування ступеню нужденності заявників: огляд літератури. Київ : CASE-Україна, 2011. 46 с.

References

1. Barker, R. L. (2003). *The Social Work Dictionary*. 5th Edition. NASW Press, 493 p. [in English].
2. *The Blackwell Encyclopedia of Social Work*; ed. by M. Davies. Retrieved from: <http://cenbooks.infobrufile.php?id=0631214518> [in English].
3. Medyanyk, V. A. (2020). Concept of state social policy: administrative and legal aspect. *Legal Scientific Electronic Journal*, No. 3, 528-531 [in Ukrainian].
4. Kryukov, O. (2010). Social policy as a necessary condition for the functioning of the welfare state. *Actual Problems of Public Administration*, No. 1, 31-37 [in Ukrainian].
5. Gilko, V., Kormych, L., Hansova, E. (2005). Social guidelines of state policy. *Diagnostics of the social development of the Odesa region: monogr.* Odesa. 376 p. [in Ukrainian].
6. Krupnik, A. (2002). Social protection orientation of state social policy in the conditions of transformation of Ukrainian society: monogr. Odesa. 169 p. [in Ukrainian]
7. Sergienko, O. (2002). Social policy in the modern world and in Ukraine. *Ukraine: Aspects of Work*, No. 1, 31-37 [in Ukrainian].

-
8. Obervan, O. R. (2012). The economic essence of social policy in the conditions of the formation of an innovative economy in Ukraine. *Effective Economy*, No. 5. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1143> [in Ukrainian].
 9. Budget Code: Law of Ukraine dated July 8, 2010 №2456-VI. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2456-17> [in Ukrainian].
 10. Monayenko, A. (2009). Organization, forms and methods of financing budget expenditures. *Scientific Bulletin of the Lviv State University of Internal Affairs*, No. 1. Retrieved from: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/01_2009/09maofvb.pdf [in Ukrainian].
 11. Polesynska, K. (2016). Concept and essence of legal regulation of local budget expenditures. *Young Scientist*, No. 2 (29), 209-213 [in Ukrainian].
 12. UN General Declaration of Human Rights, No. 995-015 dated 10.12.1948. Retrieved from: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi> [in Ukrainian].
 13. Kozlovskiy S., Bilenko D., Dluhopolskiy O., Vitvitskiy S., Bondarenko O., Korniiichuk O. (2021). Determinants of COVID-19 death rate in Europe: empirical analysis. *Problemy Ekorozwoju - Problems of Sustainable Development*, Vol. 16 (1), 17-28 [in English].
 14. Simakhova, A., Dluhopolskiy, O., Kozlovskiy, S., Butenko, V., Saienko, V. (2022). Healthcare sector in European countries: assessment of capacity under COVID-19 pandemic. *Problems and Perspectives in Management*, Vol. 20 (1), 22-32 [in English].
 15. Polianovskiy, H., Zatonatska, T., Dluhopolskiy, O., Liutyi, I. (2021). Digital and technological support of distance learning at universities under COVID-19 (case of Ukraine). *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, Vol. 13 (4), 595-613. [in English].
 16. Dluhopolskiy, O., Dluhopolska, T. (2017). The concept of unconditional basic income as an alternative to the Bismarckian model of the welfare state: from theoretical studies to experimental practices. *Economics: Realities of Time*, No. 2 (30), 32-46. [in Ukrainian].
 17. Horyn, V., Bulavynets, V. (2020). Prospects for establishing a sovereign welfare fund in Ukraine in the context of responding to the latest challenges to public welfare. *Economic Discourse*, Vol. 2, 109-116 [in Ukrainian].
 18. Malynyak, B., Onufrik, M. (2020). Acquisition of social services by local self-government bodies from private entities: problems of administration and financing. *Bulletin of the Ternopil National Economic University*, Vol. 3, 86-101. [in Ukrainian].
 19. Malynyak, B., Horyn, V., Pysmenny, V. (2017). #Analyze the budget: the main information is available: Guide; ed. B. Malynyak. Ternopil: Zazaprint. 78 p. [in Ukrainian].
 20. Schick, A, Keith, R., Davis, E. (1991). Manual on the Federal Budget Process. *CRS Report 91-902 GOV*, December 24. 218 p. [in English].
 21. Adizes, I. (2020). On Effectiveness and Efficiency and Their Repercussions. Retrieved from: http://www.management.com.ua/notes/effectiveness_and_efficiency.html. (access 26.07.2022). [in English].
 22. Effectiveness of state administration; ed. by Rozputenko, I. K.: K.I.S., 2002. 420 p. [in Ukrainian].

23. On the performance indicators of the budget program: Order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 1536 dated 12.20.2010. Retrieved from: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1353-10> [in Ukrainian].
24. Instructions for the preparation of budget requests by the main managers of budget funds for the community budget project for 2022. Retrieved from: <https://mkocubynska-gromada.gov.ua/news/1633433121> [in Ukrainian].
25. Expenditures of the consolidated budget of Ukraine. Retrieved from: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/expenses?class=program&view=table> [in Ukrainian].
26. Horyn, V. P. (2020). The financial mechanism of ensuring public welfare: theoretical conceptualization and problems of functioning: monogr. Ternopil: TNEU. 516 p. [in Ukrainian].
27. Kizima, T. O. (2010). Household Finances: Modern Paradigm and Dominants of Development: monogr. K.: Knowledge. 431 p. [in Ukrainian].
28. Social protection of the population of Ukraine in 2020: Statistical collection; ed. by Senyk, I. K., 2021. 122 p. [in Ukrainian].
29. Nasibova, O.V. (2021). The financial mechanism of social protection as a tool for regulating the standard of living of the population. *Investments: Practice and Experience*, No. 10, 48-54 [in Ukrainian].
30. International comparisons and positioning of Ukraine according to poverty indicators. [Poverty in Ukraine: international and regional dimension]: Materials of the round table "Realities and prospects of overcoming poverty in Ukraine". K., 2010. 35 p. [in Ukrainian].
31. Ishchuk, L. (2020). The role of budgets in financing the social sphere: theoretical and practical aspects. *Economic Forum*, No. 3, 110-117 [in Ukrainian].
32. Satellite health care account in Ukraine in 2019. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian].
33. Program of medical guarantees: implementation in Ukraine. Ministry of Health. Retrieved from: https://moz.gov.ua/uploads/0/3798-programa_medycnih_garantijprovadzenna_v_ukraini.pdf [in Ukrainian].
34. Wenzel, V., Pylypiv, V., Slobodian, R. (2021). Impact of the COVID-19 pandemic on local finances. Analytical report. Kyiv: U-LEAD with Europe. Retrieved from: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_29.04.2021_.pdf [in Ukrainian].
35. Pandemic hits EBRD regions harder than advanced Europe – survey. Retrieved from: <https://www.ebrd.com/news/2020/pandemic-hits-ebrd-regions-harder-than-advanced-europe-survey.html> [in Ukrainian].
36. Lomonosova, N., Bobrova, A. (2020). The coronavirus and social protection: between reform and crisis. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/researches/koronavirus-i-sotsialnyi-zakhyst-mizh-reformoiu-i-kryzoiu> [in Ukrainian].
37. Sinitsyna, I. (2011). Ensuring the targeting of social assistance using the scoring method of determining the degree of need of applicants: a review of the literature. K.: CASE-Ukraine. 46 p. [in Ukrainian].

Статтю отримано 26 липня 2022 р.

Article received July 26, 2022

UDC 6571

JEL classification: M41

DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065>

Володимир ОКРЕНЕЦЬ,
аспірант кафедри обліку і оподаткування,
Західноукраїнський національний університет,
вул. Львівська, 11а, м. Тернопіль, 46009, Україна,
e-mail: vovanix1996@gmail.com
ORDIC ID: <https://orcid.org/0000-0002-8383-8049>

ТРАКТУВАННЯ ПРИБУТКУ В ОБЛІКОВО-ІНФОРМАЦІЙНОМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПІДПРИЄМСТВ

Окренець В. Тракткування прибутку в обліково-інформаційному забезпеченні підприємств. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 65–. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065>

Okrenets, V. (2022). Traktuvannia prybutku voblikovo-informatsiinomu zabezpechenni pidpriemstv [Profit interpretation in the accounting and information support of enterprises]. *Visnyk ekonomiky – Herald of Economics*, 3, 65–000. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.065>

Анотація

Вступ. У науковій економічній літературі та у вітчизняній законодавчо-нормативній базі використовуються різні підходи до визначення поняття «прибуток». Це створює певні труднощі для управлінського персоналу у розумінні цього терміна та його застосування в обліково-інформаційній практиці для прийняття ефективних управлінських рішень щодо формування та розподілу фінансових результатів.

Метою дослідження є аналіз відомих визначень поняття «прибуток» та узгодженого його використання у нормативно-правових положеннях бухгалтерського обліку та в процесі розкриття звітної інформації.

Методи. Для досягнення згаданої вище мети використано такі методи, як аналогія, порівняння, конкретизація та абстрагування, аналіз та синтез, класифікація та групування, структурно-логічний та табличний методи. Інформаційну базу дослідження становлять праці українських та зарубіжних науковців, вітчизняне законодавство, а також власний досвід та спостереження.

Результати. Проаналізовано основні теорії прибутку та надано власне бачення його особливостей. Зіставлено визначення поняття «прибуток» вітчизняних науковців щодо охоплення характерних для нього властивостей: джерел формування, напрямів використання, формул розрахунку. Надано власне визначення

© Володимир Окренець, 2022.

поняттю «прибуток». Запропоновано розширити інформацію щодо прибутку у звітності підприємства, а замість терміна «чистий прибуток» використовувати «прибуток до розподілу».

Перспективи. Подальші дослідження мають бути спрямовані на узгодження термінології щодо фінансових результатів з урахуванням класичних економічних теорій, сучасних наукових розробок та практики визначення прибутку за даними бухгалтерського обліку і звітності з метою найбільш повного задоволення інформаційних потреб різних користувачів.

Ключові слова: прибуток, теорія прибутку, формування та напрями використання прибутку, облік, облікова інформація.

Формули: 0, **рис.:** 0, **табл.:** 3, **бібл.:** 18.

Volodymyr OKRENETS,

graduate student of the Department of Accounting and Taxation,

West Ukrainian National University,

St. Lvivska, 11a, Ternopil, 46009, Ukraine,

e-mail: vovanix1996@gmail.com

ORDIC ID: <https://orcid.org/0000-0002-8383-8049>

PROFIT INTERPRETATION IN THE ACCOUNTING AND INFORMATION SUPPORT OF ENTERPRISES

Abstract

Introduction. Both the national legislative and regulatory framework and the scientific economic literature employ different definitions of “profit”. That’s causes some problems for management in understanding this term and looking for ways to use it in accounting and information practice for making effective management decisions regarding the formation and distribution of financial results.

The analysis of the concept “profit” in existing definitions by scientists and its agreed upon usage with accounting regulators for compiling reports information is the target of the research in the article.

Methods. The methods of analogy, comparison, concretization and abstraction, analysis and synthesis, classification and grouping, structural-logical and tabular were used here.

The work of Ukrainian and foreign scientists, domestic legislation, as well as our own experience and observations are used as an information base for research.

The results. The main theories of profit are analyzed, and a personal view of their features is provided. The definition of the concept of “profit” by domestic scientists is compared in terms of its characteristic properties: sources of formation, directions of usage, and calculation formulas. I gave my own definition of the concept of “profit”. Also, I propose to expand the term “net profit” to include “profit for distribution”.

Prospects. Further research should be aimed at harmonizing the terminology regarding financial results, taking into account classical economic theories, modern scientific developments, and the current practice of determining profit based on accounting and reporting data in order to most fully satisfy the information needs of various users.

Keywords: *profit, theory of profit, profit's formation and directions of use, accounting, accounting information.*

Formulas: 0, fig.: 0, table: 3, bibl.: 18.

JEL classification: M41.

Актуальність теми. Отримання прибутку – це основна ціль діяльності будь-якого підприємства. Безумовно, важливі й інші функціональні завдання та спроможності фірми: створення необхідних для суспільства благ, надання можливостей для розвитку та роботи працівників, формування бранда, здійснення благодійної діяльності тощо. Однак сам факт неотримання суб'єктом господарювання позитивного кінцевого результату діяльності, а отже, й недостатності фінансових ресурсів для вирішення тактичних та стратегічних завдань діяльності ставить під питання доцільність його функціонування в ринкових умовах загалом з огляду на затрачені у минулому та потенційно доступні у майбутньому матеріальні, часові та інші ресурси власника.

Для своєчасного реагування на пов'язані з цим зовнішні та внутрішні виклики потрібна своєчасна, точна та релевантна інформація щодо формування та використання прибутку. Основними джерелами таких даних є управлінський та бухгалтерський облік. Перший важливий для внутрішніх користувачів, що займаються пошуком оптимальних шляхів отримання максимального прибутку та подальшого його ефективного розподілу. Натомість бухгалтерський облік більшою мірою служить джерелом інформації для зовнішніх користувачів, що також зацікавлені розмірами доходів та витрат підприємства. Насамперед це державні податкові органи, інвестори та кредитори. Хоча зазначені види обліку вирішують різні завдання, однак у частині управління прибутком та результатами діяльності загалом вони так чи інакше є носіями інформації для прийняття рішень внутрішніми і зовнішніми користувачами.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Дослідженнями питань формування та використання прибутку займалися такі відомі вчені, як В. Петті, А. Маршал, Й. Шумпетер, Ф. Найт, К. Макконел, К. Монро, Н. Сеніор та ін. Також вагомий внесок здійснили українські науковці: В. Г. Андрійчук, І. О. Бланк, Н. В. Герасимчук, Г. Г. Кірейцев, О. О. Гетьман, В. М. Шаповал, О. Р. Кривицька, І. Ю. Матюшенко, С. В. Мочерний, О. В. Павелко та ін.

Мета дослідження – проаналізувати відмінності визначення поняття «прибуток» у нормативних документах, їх узгодження з підходами до формування та використання прибутку у працях вітчизняних та іноземних вчених.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прибуток як одна з найбільш основних економічних категорій, важливий об'єкт облікової науки виконує певні функції.

Через облікову інформацію щодо прибутку виявляється така його якість, як мірило ефективності діяльності підприємства. Такі показники, як рентабельність активів, реалізованої продукції, власного та інвестованого капіталу, рентабельність операційної, звичайної та інвестиційної діяльності зіставляються з аналогічними даними конкурентів, галузей та ринків для оцінювання раціональності використання ресурсів та конкурентоспроможності.

Згідно з розподільчою функцією прибуток є економічним інструментом перерозподілу ресурсів між різними суб'єктами господарювання, галузями, національними та наднаціональними економіками. У такому разі не варто обмежуватись тільки матеріальними благами. Наприклад, стійке фінансове становище підприємства дає йому змогу стабільно виплачувати заробітну плату, утримувати наявних та приваблювати потенційних працівників. Варто зазначити, що прибуток – це джерело формування бюджетів підприємств та держави загалом.

Функція стимулювання прибутку проявляється у двох аспектах. Власники підприємства частину прибутку використовують для власних потреб, відповідно зацікавлені в максимізації величини грошового потоку, що досягається за рахунок задоволення потреб якомога більшої кількості споживачів або створення продукту високої якості. Працівники підприємства, у разі наявності у них стійкої прив'язаності до фірми, високої корпоративної культури та інколи навіть участі у розподілі прибутку, зацікавлені у продовженні та розвитку фірми для отримання цих та інших вигод.

Для суспільства загалом важлива соціальна функція прибутку. Якщо управлінський персонал приймає рішення використовувати частину прибутку на соціальні заходи, то ставить на чільне місце певні моральні принципи, а не суто бажання заробити або хоча би повернути вкладені у підприємство кошти у майбутньому.

У рамках компенсаційної теорії прибуток розглядається більшою мірою як наслідок діяльності підприємця, натомість функціональна охоплює питання взаємодії із зовнішнім ринком, а психологічна – внутрішньої роботи підприємця із самим собою. Якщо в трудовій теорії акцентується увага на праці як факторі отримання прибутку, то факторіальна охоплює й інші чинники, що впливають на виробництво.

Загалом від того, як трактується прибуток підприємства, залежить стратегія суб'єктів господарювання щодо подальшої економічної діяльності. Відсутність чіткого визначення прибутку в сучасній літературі та наявність альтернативних варіантів зумовлює виникнення проблем під час прийняття управлінських та інвестиційних рішень. Багато з них ще не вирішені й потребують всебічного визначення, узагальнення, розробки науково обґрунтованих рекомендацій щодо їх вирішення.

Єдиного підходу до трактування поняття прибутку немає як у наукових працях вітчизняних, так й в іноземних вчених. Це, зокрема, чітко простежується в основних теоріях прибутку, що систематизовані у табл. 1. Такі підходи не суперечать один іншому, а скоріше доповнюють та дають ширше розуміння сутності терміну.

Таблиця 1

Основні підходи до трактування прибутку за різними теоріями

Теорія	Прихильники	Стисла характеристика	Особливість
Компенсаційна	Ф. Найт [1]	Прибуток – плата підприємцю за ризик, інвестований капітал, здійснення організаційно-економічних функцій	Підприємець вибирає серед численних варіантів діяльності напрям роботи, вкладає свої ресурси заради можливості отримання прибутку

Функціональна	Й. Шумпетер [2], Р. Кемпбелл К. Макконел	Прибуток – результат недосконалості ринку, слабкості конкуренції і можливості підприємств отримувати монопольні переваги, зокрема за рахунок впровадження інновацій	Монопольні переваги підприємницької діяльності в сучасних умовах можуть отримуватись не тільки за рахунок інновацій, а й прямого або опосередкованого впливу великих підприємців на політичне керівництво країни
Факторна	В. С. Джевонс [3], К. Менгер Ф. Візер.	Прибуток – результат взаємодії одного (капіталу або підприємництва), кількох (капіталу, праці, землі) або усіх виробничих факторів	Охоплює суто виробничі фактори, однак не враховує впливу таких зовнішніх як ціна, попит, катаклізми, конкуренція тощо
Трудова	К. Маркс [4], Ф. Енгельс	Прибуток – перетворена форма додаткової вартості, що створюється шляхом вирахування з продукту праці робітників на користь підприємця (неоплачена праця найманих працівників)	Концентрується увага виключно на праці робітників як джерелі отримання прибутку, однак не враховує інші внутрішні та зовнішні фактори
Психо-логічна	Н. Сеніор [5]	Підприємці заради прибутку утримуються від повсякденного використання коштів на особисте споживання	Одного лише рішення вести бізнес без практичних навичок може бути не достатньо для отримання прибутку

У праці «Ризик, невизначеність та прибуток» Ф. Найт розглядає прибуток як винагороду за «тягар невизначеності» діяльності підприємця. Вчений поділяє ризик на два види: обчислювальний (такий ризик розраховується та від нього можна застрахуватись) та непередбачуваний (необчислювальний, підприємець самостійно ухвалює управлінські рішення та ризикує). Прибутки або збитки за Найтом – це перемоги чи поразки в грі, результат якої важко передбачити; винагороди або втрати за роботу з ризиками в умовах невизначеності [1].

Й. Шумпетер у праці «Теорія економічного розвитку» визначає прибуток як дохід від нововведень, які є особливим постійним фактором виробництва, оскільки завдяки більш раціональним підходам до використання ресурсів відбувається мінімізація витрат на виготовлення продукції. Науковець наголошує, що прибуток – це «вартісний вираз того, що створює або впроваджує підприємець, подібно до того, як заробітна плата – вартісне вираження того, що створює робітник». Натомість прибуток власника бізнесу – це надлишок над всіма зобов'язаннями підприємства » [2].

Надалі згадані вище класичні теорії, а також ринкова ситуація та власний досвід науковців стали основою формування й інших підходів до трактування поняття «прибуток». Зокрема, у працях П. Самуельсона прибуток розглядається, як:

– відсоток, заробітна плата та рента, тобто дохід від виробничих факторів;

- плата за діяльність в умовах невизначеності;
- наслідок монополістичного становища на ринку;
- нестабільний та тимчасовий дохід, що є наслідком технічних інновацій;
- надмірно отриманий дохід, який розраховується та оподатковується;
- винагорода за підприємницьку діяльність.

Джерелом прибутку, згідно з Самуельсоном, є дохід від факторів виробництва. Науковець виступав прибічником психологічної теорії прибутку і вважав, що прибуток є винагородою власнику за утримання та ведення бізнесу, очікування вигоди та можливі ризики [6].

Кожен із наведених вище підходів охоплює певні сторони, що характеризують прибуток як економічну категорію, більш повно розкривають його сутність та функції.

Певний вклад у дослідження цього терміна внесли й українські науковці. У табл. 2 зібрано поширені визначення поняття «прибуток», що сформували вітчизняні науковці. З метою аналізу та порівняння, кожне із трактувань автором проаналізовано відповідно до наявності у терміні таких складових: джерела формування, порядку здійснення розрахунку та напрямків використання.

Таблиця 2

Аналіз найвідоміших трактувань поняття «прибуток» українськими науковцями

Науковець	Трактування сутності поняття «прибуток»	Джерела Формування	Формула розрахунку	Напрями використання
1	2	3	4	5
Андрійчук В. Г. [7]	Прибуток у загальному економічному розумінні – це додана вартість, що створюється в процесі виробництва, або іншими словами – вартість, створена в процесі підприємницької діяльності понад вартість виробничо спожитих ресурсів і робочої сили	+	+	-
Бойчик І. М. [8]	Прибуток є виробничою категорією, що характеризує відносини, які складаються в процесі суспільного виробництва	-	-	-
Бланк І. О. [9]	Прибуток є вираженням у грошовій формі чистим доходом підприємця на вкладений капітал, що характеризує його винагороду за ризик здійснення підприємницької діяльності, і становить різницю між сукупним доходом і сукупними витратами у процесі здійснення цієї діяльності	+	+	-
Гетьман О. О., Шаповал В. М. [10]	Прибуток становить різницю між ціною реалізації та собівартістю продукції (товарів, робіт, послуг), між обсягом отриманої виручки та сумою витрат на виробництво та реалізацію продукції	+	+	-

1	2	3	4	5
Данилюк М.О. [11]	Прибуток – частина вартості додаткового продукту, виражена в грошах; частина чистого доходу; грошовий вираз вартості реалізованого чистого доходу, основна форма грошових накопичень	+	-	-
Кривицька О. Р. [12]	Прибуток – кінцевий результат, який створює підприємству фінансові ресурси, що необхідні для розширення його діяльності, необхідні для формування його сталості і конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг	-	-	+
Морщенок Т. С., Задорожня В. О. [13]	Прибуток – це кінцевий результат діяльності підприємства, виражений у грошовій формі, що визначається як різниця між чистим доходом підприємства та його витратами та характеризує винагороду підприємця за ризик здійснення підприємницької діяльності	-	+	-
Мочерний С. В. [14]	Прибуток – це перетворена форма додаткового продукту й додаткової вартості, яка виражає відносини між власниками засобів виробництва і найманими працівниками щодо його створення і привласнення	+	-	+
Огіччук М. Ф., Бєлєнкова М. І. [15]	Прибуток – основний економічний показник, що всебічно характеризує фінансово-господарську діяльність суб'єкта господарювання, і є джерелом поповнення оборотних активів, капітальних інвестицій та збільшення власного капіталу	-	-	+
Олійник І. О. [16]	Прибуток є не лише результатом успішної діяльності, в контексті підприємництва він виступає як фактор організації виробництва	-	-	+
Поддєрьогін А. М. [17]	Прибуток – це частина заново створеної вартості, виробленої і реалізованої, готової до розподілу	+	-	+
Шафорост Я. П. [18]	Прибуток – головна мета підприємницької діяльності, основний механізм захисту підприємства від загрози банкрутства, база економічного розвитку держави та основне джерело задоволення соціальних потреб суспільства	+	-	-

Згідно з табл. 2, вітчизняні автори застосовують різні визначення прибутку як економічної категорії. Одні пов'язують його з джерелами утворення, інші наголошують про напрями використання, ще інші у визначенні надають формулу розрахунку прибутку. Окремі науковці пов'язують прибуток з відносинами в процесі здійснення виробничої діяльності, з фактором мінімізації ризиків, розширення виробничих потужностей, недопущення банкрутства. Проте немає жодного трактування поняття, яке би охоплювало усі ці фактори. Це вказує на те, що кожен науковець виокремлює ті аспекти терміна, які, на його думку, першочергово важливі, нехтуючи натомість

іншими. З огляду на це, є потреба запропонувати власне визначення, яке найповніше охоплювало би зазначені вище складові.

На нашу думку, прибуток з позиції облікової науки – це результат діяльності підприємства як позитивна різниця між доходами та витратами, може бути виражений у формі грошових коштів, запасів, інших нематеріальних та матеріальних засобів, інших джерел, що із реалістичною ймовірністю у майбутньому принесуть економічні вигоди, використовується після оподаткування власниками як для задоволення особистих потреб, так і для вирішення оперативних, тактичних та стратегічних завдань фірми, вибір яких здійснюється на основі облікової інформації.

Як і в наукових колах, так і в законодавстві немає єдиного визначення поняття «прибуток». Нормативні документи надають різні його трактування відповідно до регульованих цими документами питань: господарська діяльність, бухгалтерський облік, оподаткування чи інше.

Основні регламентовані визначення прибутку зібрані у табл. 3.

Господарський кодекс України трактує прибуток як різницю між валовими доходами і валовими витратами разом з амортизацією, що більше пов'язане зі старою системою оподаткування прибутку, яка була чинна до ухвалення Податкового кодексу України.

Таблиця 3

Визначення прибутку у законодавчих і нормативних актах України

Джерело	Визначення
Господарський кодекс	Прибуток (дохід) суб'єкта господарювання є показником фінансових результатів його господарської діяльності, що визначається шляхом зменшення суми валового доходу суб'єкта господарювання за певний період на суму валових витрат та суму амортизаційних відрахувань [19]
Податковий кодекс України	Прибуток, отриманий як на території України, так і в результаті діяльності на іноземних ринках. При цьому для обрахування показника враховуються не лише вимоги НП(С)БО чи М(С)БО, а й прописані у даному кодексі податкові різниці.
НП(С)БО 1	Прибуток – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати.
МСБО 1	Прибуток – зміна у власному капіталі впродовж періоду в результаті операцій та інших подій, за винятком операцій із власниками, якщо останні діють відповідно до прав та обов'язків власників. Прибуток або збиток – загальний дохід за вирахуванням витрат, за винятком компонентів іншого сукупного прибутку (переоцінка основних засобів та нематеріальних активів, актуарні прибутки та збитки, прибутки та збитки від перетворення фін. звітності іноземних підприємств, переоцінка вкладень у власний капітал підприємства, прибуток та збиток від хеджування, результати переоцінки особливих зобов'язань).
НП(С)БО 17	Обліковий прибуток – вартісне вираження фінансового результату до оподаткування відповідно до даних бухгалтерського обліку, яке подається у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід) за звітний період. Податковий прибуток – фінансовий результат діяльності підприємства відповідно до вимог податкового законодавства (Податкового кодексу України).

<p>Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності</p>	<p>Валовий прибуток – різниця між чистим доходом від реалізації і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг).</p> <p>Прибуток від операційної діяльності – показник, який отримують як суму фінансового результату від реалізації та доходу від іншої операційної діяльності за мінусом інших операційних витрат.</p> <p>Прибуток від впливу інфляції на монетарні статті – сума прибутку від впливу інфляції на монетарні статті, що визначається відповідно до НП(С)БО 22 «Вплив інфляції».</p> <p>Прибуток до оподаткування – позитивний підсумок різниці між доходами та витратами від операційної, фінансової та іншої діяльності.</p> <p>Прибуток від припиненої діяльності після оподаткування – прибуток від припиненої діяльності після оподаткування та /або прибуток від переоцінки необоротних активів та груп вибуття, що утворюють припинену діяльність і оцінюються за чистою вартістю реалізації.</p> <p>Чистий прибуток – позитивний фінансовий результат діяльності підприємства за вирахуванням податку на прибуток.</p>
---	---

Визначення податкового прибутку у НП(С)БО 17 «Податок на прибуток» фактично є прямим посиланням на норми Податкового кодексу України (ПКУ), у якому детально розписано більшість можливих каналів отримання підприємством прибутку.

Найбільш лаконічне і просте визначення дається у НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності». Натомість для МСБО 1 «Подання фінансової звітності» характерним є практичніший підхід із розрахунковими прикладами, визначенням потенційних джерел походження чи формування прибутку.

Методичні рекомендації щодо заповнення форм фінансової звітності визначають декілька різновидів прибутку, перш за все для облікових потреб, натомість ПКУ визначає прибуток через базу оподаткування для потреб поповнення бюджету. Аналогічно до цього документа формується звітна інформація щодо прибутків у Звіті про фінансові результати (Звіті про сукупний дохід). У ньому подається інформація щодо прибутку такого змісту:

- чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) – доходи від реалізації, зменшені на суму непрямих податків (податку на додану вартість, акцизного податку), інших вирахувань з доходу;

- валовий прибуток (збитки) – чистий дохід від реалізації за мінусом собівартості реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

- фінансовий результат від операційної діяльності (прибуток або збитки) – валовий прибуток, збільшений на суму інших операційних доходів і зменшений на величину адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат;

- фінансовий результат до оподаткування (прибуток або збитки) – результат від операційної діяльності, збільшений на величину доходу від участі в капіталі, інших фінансових доходів та інших доходів і зменшений на суму фінансових витрат, витрат від участі в капіталі, інших витрат;

- чистий фінансовий результат (прибуток або збитки) – це фінансовий результат до оподаткування, зменшений на величину податку на прибуток, обчисленого за правилами НП(С)БО 17, а також скоригований на прибуток (збитки) від припинення

діяльності після оподаткування за НП(С)БО 27 «Необоротні активи, утримувані для продажу, та припинена діяльність».

У цьому звіті подається хронологія формування прибутку підприємства: від очищеного (без непрямих податків) доходу від реалізації і аж до остаточної величини прибутку (збитків), що залишається у розпорядженні власників фірми. Оцінивши цю хронологію, можна зауважити, що у ній недостатньо повно представлені результати інших видів діяльності: фінансової та інвестиційної. Статті доходів і витрат не мають кінцевого узагальнення, а замість результатів інвестиційної діяльності даються статті «Інші доходи» та «Інші витрати».

На наш погляд, з огляду на важливість показника прибутку результати діяльності за відомою формулою (доходи – витрати = результат) мають у звітності подаватися за кожним видом діяльності та загалом за підприємством. Вважаємо, що не зовсім коректним є поняття чистого прибутку. Термін «чистий прибуток» має більш ретроспективний характер, оскільки для його отримання від усіх доходів підприємства віднімаються всі витрати, у т. ч. податки. Хоча з облікової точки зору він логічний, однак з точки зору управління, насамперед для власників та інвесторів, важливіша саме остаточна сума прибутку у їхньому розпорядженні, її розподіл та подальше використання прибутку. Тому згідно з перспективним підходом, більш раціонально замість «чистого фінансового результату: прибутку, збитків» надавати кінцеві показники як «чистий фінансовий результат: прибуток до розподілу, збитки до списання».

Висновки та перспективи подальших досліджень. З огляду на проведене дослідження, у наукових колах та законодавстві немає єдиного та універсального підходу до трактування терміна «прибуток». Тому у статті надано визначення, що охоплює джерела формування, розрахункову частину та напрями розподілу. Також запропоновано замінити термін «чистий прибуток» на «прибуток до розподілу» у Методичних рекомендаціях щодо заповнення форм фінансової звітності.

Результати досліджень можуть бути використані для:

– уніфікації поняття «прибуток» та змін до методики обліку в нормативно-правових документах;

– однозначного розуміння та використання у практичній діяльності та інформаційного забезпечення обліковим та управлінським персоналом;

– вдосконалення у подальших наукових дослідженнях з огляду на динамічний розвиток світової економіки, глобалізаційних процесів, інших сприятливих та несприятливих факторів ведення бізнесу.

З облікової точки зору, потрібно чітко та точно формувати інформацію про доходи, витрати, прибуток як головну мету створення та діяльності підприємства. Відповідно, перспективами подальших досліджень будуть надання пропозицій щодо удосконалення понятійного апарату для підвищення ефективності обліку, більш повного розкриття інформації про фінансові результати за запитами різних користувачів.

Література

1. Найт Ф. Х. Риск, неопределенность и прибыль. Москва : Дело, 2003. 359 с.

-
2. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу ; пер. з англ. В. Старка. Київ : Вид. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2011. 242 с.
 3. Jevons, W. S. The Theory of Political Economy. London. Micmillan. 416 p., 1879.
 4. Marx, K. Das Kapital. Berlin/DDR. Dietz Verlag. 802, 1962.
 5. Мешко І. М. Історія економічних вчень: Основні течії західноєвропейської та американської економічної думки : навч. посіб. Київ : Вища шк., 1994. 175 с.
 6. Samuelson, P. A. Economics. 11th ed. New York. McGraw Hill Inc. 921, 1980.
 7. Андрійчук В. Г. Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній. Економіка АПК. 2014. № 2. С. 5–21.
 8. Бойчик І. М. Економіка підприємства : [навч. посібн. для вищ. навч. заклад.]. Київ : Атіка, 2004. 344 с.
 9. Бланк И. А. Управление прибылью. Київ : Ника-Центр, Эльга, 2007. 752 с.
 10. Гетьман О. О., Шаповал В. М. Економіка підприємства: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 488 с.
 11. Планування і контроль на підприємстві : навч. посіб. ; за ред. М. О. Данилюка. Львів : Магнолія 2006, 2017. 328 с.
 12. Кривицька, О. Р. Формування прибутку підприємства у ринкових умовах. Актуальні проблеми економіки. 2010. № 3. С. 18–32.
 13. Морщенок Т. С., Задорожня В. О. Економічна сутність прибутку підприємства та його роль в умовах ринкової економіки. Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. 2013. Т. 18. Вип. 4 (2). С. 172–175. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4\(2\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4(2)_45)
 14. Мочерний С. В. Економічний довідник ; за ред. Мочерного С. В. Ктів : Феміда, 1995. 368 с.
 15. Огічук М. Ф., Беленкова М. І. Суть прибутку та підходи до методики його визначення. Економіка АПК. 1998. № 6. С. 31–45.
 16. Олійник І. Методичні підходи до визначення беззбиткового обсягу виробництва сільськогосподарської продукції. Економіка АПК. 2008. № 2. С. 61–64.
 17. Поддєрьогін А. М., Вівсяна І. В. Фінансовий менеджмент капіталу. Зб. наук. праць Ун-ту державної фіскальної служби України. 2018. № 1. С. 136–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_1_12
 18. Шафорост Я. П. Сутність прибутку як економічної категорії: історичний аспект. Наукові праці НДФІ. 2011. Вип. 1. С. 155–163. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2011_1_17

References

1. Knight, F. H. (2003). Risk, uncertainty and profit. M.: Delo. 359 p. [in English].
2. Shumpeter, Y. A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: Doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsyклу; per. s angl. V. Starka. [The Theory of Economic Development by Joseph Alois Schumpeter; translated from English by V. Stark]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohyl. akad.» – View. house “Kyiv-Mohyl. Acad.”. 242 p. [in Ukrainian].

3. Jevons, W. S. (1879). *The Theory of Political Economy*. London: Macmillan. 416 p. [in English].
4. Marx, K. (1962). *Das Kapital*. Berlin/DDR. Dietz Verlag. 802 p. [in German].
5. Meshko, I. M. (1994). *Istoriia ekonomichnykh vchen: Osnovni techii zakhidnoievropeiskoi ta amerykanskoï ekonomichnoi dumky* [History of Economic Theory: The Main Currents of Western European and American Economic Thought]. navch. posib. - education manual. Kyiv: Vyshcha shk. 175 p. [in Ukrainian].
6. Samuelson, P. A. (1980). *Economics*. 11th ed. New York. McGraw Hill Inc. 921 p. [in English].
7. Andriichuk, V. H. (2014). *Problemni aspekty rehulivannia funktsionuvannia ahropromyslovykh kompanii* [Problematic aspects of the regulation of the functioning of agroindustrial companies]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 2, 5-21 [in Ukrainian].
8. Boichyk, I. M. (2004). *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise Economics]: navch. posibn. dlia vyshch. navch. zaklad. – education manual for scientists education institution. Kyiv: Atika. 344 p. [in Ukrainian].
9. Blank, I. A. (2007). *Upravlinnia prybutkom* [Profit management]. Kyiv. Nyka-Tsentr, Elha. 752 p. [in Russian].
10. Hetman, O. O., Shapoval V. M. (2010). *Ekonomika pidpriemstva* [Enterprise Economics]: navch. posibn. – education manual. 2-nd edition. Kyiv. Tsentr uchbovoi literatury. 488 p. [in Ukrainian].
11. Danyliuk, M. O. (2017). *Planuvannia i kontrol na pidpriemstvi* [The planning and control of business processes in the company]: navch. posib. – education manual. Lviv. «Mahnoliia 2006». 328 p. [in Ukrainian].
12. Kryvytska, O. R. (2010). *Formuvannia prybutku pidpriemstva u rynkovykh umovakh*. [Formation of enterprise profits in market conditions]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 3, 18-32 [in Ukrainian].
13. Morshchenok, T. S., Zadorozhnia, V. O. (2013). *Ekonomichna sutnist prybutku pidpriemstva ta yoho rol v umovakh rynkovoï ekonomiky* [The economic essence of corporate profit and its role in a market economy]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Odessa National University Herald. Series: Economic Sciences*. T. 18. № 4 (2), 172-175 Retrieved from: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4\(2\)_45](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vonu_econ_2013_18_4(2)_45) [in Ukrainian].
14. Mochernyi, S. V. (1995). *Ekonomichniy dovidnyk* [Economic Handbook]. Kyiv: Femida. 368 p. [in Ukrainian].
15. Ohiichuk, M. F., Bielienskova M. I. (1998). *Sut prybutku ta pidkhody do metodyky yoho vyznachennia* [The essence of profit and approaches to the methodology of its determination]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 6, 31-45 [in Ukrainian].
16. Oliinyk, I. (2008). *Metodychni pidkhody do vyznachennia bezzbytkovoho obsiahu vyrobnytstva silskohospodarskoï produktsii* [Methodological approaches to determining the breakeven volume of agricultural production]. *Ekonomika APK – Economy of the agroindustrial complex*, 2, 61–64 [in Ukrainian].

-
17. Poddierohin, A. M., Vivsiana, I. A. (2018). Finansovyi menedzhment kapitalu [Financial management of the capital]. *Zb. nauk. prats Universytetu derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy – Collection of scientific works of the university of the state fiscal service of Ukraine*, 1, 136-149. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnudps_2018_1_12 [in Ukrainian].
 18. Shaforost, Ya. P. (2011). Sutnist prybutku yak ekonomichnoi katehorii: istorychnyi aspekt [The essence of profit as an economic category: the historical aspect]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific works of the FIRI*, 1, 155-163. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2011_1_17 [in Ukrainian].

Статтю отримано 11 серпня 2022 р.
Article received August 14, 2022.